Modern Türklük Araştırmaları Dergisi
Cilt 2, Sayı 4 (Aralık 2005)
Mak. #59, ss. 158-188
Telif Hakkı©Ankara Üniversitesi
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

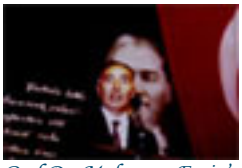
Prof.Dr. Muharrem Ergin'e

Dede Korkut Destanlarının Türkmenistan Varyantının Yazma Nüshalarla İlişkisi Üzerine

Melek Erdem

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

ÖZET

Dede Korkut destanlarının bilinen ilk yazması Dresden nüshasıdır. Dresden nüshasında 12 boy yer almaktadır. Ata Rahmanov tarafından Gurbangılıç Çakanoğlu adlı bir bagşıdan derlenen Türkmenistan Çovdur varyantı da 16 boydan ibarettir. Bunların içinde "Oğuzlarıñ Gäver Hanlıkına Karşı Köreşi", "Oğuzlarıñ Melallaşmakı", "İğdir" ve "Gorkutıñ Gabrı Kazılgı" adlı boylar Dresden'de yoktur.

Dede Korkut destanlarının Türkmenistan-Çovdur varyantı derleyici Ata Rahmanov'dan 1994 yılında Melek Erdem tarafından alınarak Türkiye'ye getirilmiştir. Erdem'in 1998'de tamamlamış olduğu "Dede Korkut Türkmenistan Varyantları" adlı tez çalışmasında, boyların fonetik, morfolojik, stilistik ve retorik açıdan analizi yapılmıştır. Türkmenistan varyantında tematik şekillendirme ve anlatım tekniği dikkat çekicidir. Varyantta boyların coğrafî çevresi Sirderya boylarından batıya uzanmaktadır. Varyantta boyların tarihî çevresinde Çovdurların Mangışlak'a göçleri gibi bazı tarihî olaylara da yer verilmiştir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Dede Korkut, Destan, Sözlü Gelenek, Türkmenler

ABSTRACT

The first manuscript of The Epics of Dede Korkut that is known is the Dresden manuscript. The Dresden manuscript includes 12 epics. The Turkmenistan-Chovdur variant that has been collected by Ata Rahmanov from a folk singer (bagshi) named Gurbangılıch Chakanoglu includes 16 epics. Among these, the ones named "Oğuzlarıñ Gäver Hanlıkına Karşı Köreşi", "Oğuzlarıñ Melallaşmakı", "Iğdir" and

"Gorkutiñ Gabrı Kazılgı" do not exist in Dresden manuscript.

Melek Erdem taking from Ata Rahmanov in 1994 brought the Turkmenistan-Chovdur variant of The Epics of Dede Korkut to Turkey. Phonetic, morphologic, stylistic and rhetoric aspects of epics were analysed in thesis of named "Dede Korkut Türkmenistan Varyantları" which was finished by Melek Erdem in 1998. In Turkmenistan variant thematic formalisation and narrative technique are remarkable. Geographic context of epics in variant is expanded toward west. In historical context of epics in variant some historical events are placed such as migrations of Chovdurs to Mangishlak.

KEY WORDS

Dede Korkut, Epic, Oral Tradition, Turkmens

1. Dede Korkut Destanlarının Türkmenistan Varyantı

Dede Korkut destanları Oğuzların toplumsal hayatlarını konu alan bir sözlü gelenek ürünüdür. Türkmenistan varyantında buna Türkmen içtimai hayatının da yansımaları eklenmiştir. Dede Korkut destanları üzerine şimdiye kadar yapılan çalışmalar, destanların eldeki en geniş yazma nüshası olan Dresden nüshası üzerine yapılmıştır. Türkiye'de bu çalışmaların en genişi Orhan Şaik Gökyay ve Muharrem Ergin tarafından gerçekleştirilmiştir. Muharrem Ergin'in birincisi giriş-metin-faksimile olmak üzere 1958'de ve daha sonra ikincisi indeks-gramer olmak üzere 1963'te iki cilt hâlinde hazırladığı *Dede Korkut Kitabı* Türk Dil Kurumu tarafından neşredilmiştir. Bu kitabın daha sonra tekrar baskıları yapılmıştır.

Dede Korkut destanlarının Türkmenistan varyantı, halk arasında bagşılarca nesilden nesile söylene gelmiş, aslında kendi içinde belli bir düzeni olan sözlü malzemedir. Dede Korkut destanlarının bilinen yazma nüshalarında olduğu gibi Türkmenistan varyantında da tarihleri, savaşları, zaferleri, günlük hayatları, yaşadıkları yerler, göçleri ve düzenledikleri toylar çerçevesinde Oğuzlar, boylara tarihî bir malzeme ve konu teşkil etmişlerdir. Bu sözlü malzeme, Çovdur Türkmen ağzından, Boldumsaz (Kalinin) şehrinde oturan Çovdur Türkmenlerinin arasında meşhur bagşılardan olan, 1958'de 97 yaşında vefat eden Gurbangılıç Çakanoğlu'ndan, Türkmen halk bilimci Ata Rahmanov[1] tarafından derlenmiştir. Gurbangılıç Çakanoğlu da bunları kendi ustaları olan Täç Ozan ve Molla Zuv'dan öğrenmiştir. Boyların hepsini Ata Rahmanov, tezinde bir araya getirmiştir: Ata Rahmanov, *Gorkut*

[1]*Ata Rahmanov*, 1912'de Aşgabat'ın Tecen şehrinde dünyaya gelmiştir. 1941'de Pedagoji Enstitüsü Türkmen Dili ve Edebiyatı Bölümünü tamamladıktan sonra Daşhovuz'da öğretmenliğe başlamıştır. Derlediği Korkut Ata destanının bir kaç boyu, İlimler Akademisinde yayıma hazırlansa da son anda toplatılır ve kendisi de Kazakistan'ın Dörtgül şehrine sürülür. Bir süre sonra Daşhovuza geri döndüğünde Öğretmenleri Olgunlaştırma Enstitüsünde çalışmaya başlar. Bir süre sonra Sovyetler Birliği İlimler Akademisi üyesi S. P. Tolstov Ata Rahmanov'un bu çalışmasıyla ilgilenir, bkz. Erdem (1995: 28-32).

Ata Eposınıñ Türkmen Varyantında Oğuzlar Hakında Mağlumat. Türkmen Halkınıñ Etnogenezi, 1967. Yılıñ 23-25. Fevralındakı Dokladlarıñ ve Ilmı Habarlarıñ Tezisleri, Aşgabat 1967. Rahmanov bu boyları başka bagşılardan da dinlediğini belirtmiştir. 16 boydan ibaret olan Türkmen-Çovdur varyantından başka, Türkmenistan İlimler Akademisi Kol Yazmalar Enstitüsü Kataloğundan tespit edilen Salır Kazan hakkındaki 14 rivayet de destanlarla ilgilidir. Buna, giderek halk arasından derlenmiş yenilerinin eklenmesi de beklenmektedir.

Varyantta "Giriş" kısmı (1988/9: 58-59) dahil olmak üzere "Dışoğuzlarıñ Gäver Hanlıkına Karşı Köreşi" (1989/1: 51-52), "Oğuzlarıñ Melallaşmakı" (1989/1: 52-55) ve "Gorkutıñ Gabrı Kazılgı" (1989/4: 33-42; 1989/6: 52-59) adlı bölümler Ata Rahmanov tarafından *Yaşlık* dergisinde; "İğdir" *Edebiyat ve Sungat* (1988/12: 6) gazetesinde neşredilmiştir. "Iza Berilediren Nesilsiz", "Töreli Beğ", "Bamsım Birek" ve "Imra" adlı bölümler ise daktilo edilmiş metin hâlinde 1994 yılında Melek Erdem tarafından derleyici Ata Rahmanov'dan alınmıştır. Bu boylar Erdem'in 1998'de tamamlanan tez çalışmasında fonetik, morfolojik, retorik ve stilistik açılardan incelenmişlerdir. Bu çalışma Kök Araştırmalar yayınları arasında çıkmak üzere basım aşamasında bulunmaktadır. Diğer yandan bu metinler, diğerleriyle birlikte daha sonra S. Tural ve A. Nurmemmet tarafından yayımlanmıştır (1999). Bu yayının Giriş kısmında Melek Erdem tarafından bu metinler üzerine yapılan tez çalışmasından da söz edilmiştir (Tural 1999: XI, 485).

Boyların sonuncusu ve en uzunu "Gorkudıñ Gabrı Kazılgı" adlı bölümdür. Ata Rahmanov, "Gorkut Ata eposı ve Türkmen edebiyatı" adlı yazısında (1988/9: 47-59), "Gorkudıñ gabrı gazılgı" sözünü Kalinin (Boldumsaz) şehrinde Gurbangılıç Çakanoğlu'ndan başka, Tecen'de yaşayan 87 yaşındaki Orazmet Pudakoğlu, Garrıgala'da yaşayan 84 yaşındaki Dosmämmet Esenamanoğlu'ndan da duyduğunu dile getirmiştir. Bugün Türkmenistan İlimler Akademisinin Mağtımgulı Dil ve Edebiyat Enstitüsünün Yazmalar Fondunda (No:1238), Boldumsaz (Kalinin) şehrinde oturan Çovdur Türkmenlerinin arasından derlenmiş "Iza Berilediren Nesilsiz", "Makav", "Yekegöz", "Töreli Beğ", "Bamsım Birek", "Salır", "İğdir", "Gorkutıñ Gabrı Kazılgı" adlı kısımların rivayet şekilleri vardır. Bu rivayetler, Mäti Kösäyev'in hazırlamış olduğu, *Gorkut Ata* (Aşgabat 1990) adlı kitapta da yer almaktadır.

Ata Rahmanov, ayrıca, Boldumsaz (Kalinin)'da yaşayıp 1959'da vefat eden tanınmış, usta bagşı Gurbandurdı Goturoğlu'ndan *İğdir, Yekegöz, Töreli Beğ* adlı bölümleri, 1943'te vefat eden Çovdurların meşhur bagşısı Cumamırat Orazoğlu'ndan adı geçen bölümlerden başka *Makav, Oğuzlarıñ Melallaşmakı, Bamsım Birek* adlı boyları, 81 yaşında Orazmet Mäticumaoğlu'ndan *Gorkudıñ Gabrı Kazılgı* adlı bölümü rivayet görünüşünde derlemiştir (Rahmanov 1988a: 6).[2] Ata Rahmanov bu rivayetleri başka

[2] Mäti Kösäyev'in yayıma hazırladığı *Gorkut Ata* adlı kitapta, bu kısa rivayetlerin bir kısmı

bagşılardan da dinlediğini belirtmiştir.

Varyantta boylar sözlü şekilleriyle belli bir sırada verilmektedir. 1994'te Türkmenistan'da Erdem'in derleyici Ata Rahmanov'la yaptığı görüşmede derleyicinin tavsiyeleri doğrultusunda verilen aşağıdaki sıralama, yazmalardaki sıralamadan farklıdır. Ayrıca Dresden nüshasında 12 boy yer alırken Türkmenistan varyantında 16 boy bulunmaktadır. Bu boyların Dresden nüshasına tekabül edenleri ve etmeyenleri şu şekildedir :

Dresden Nüshası	Türkmenistan Varyantı
1. Dirse Ḫan oğlı Buğaç Ḫan boyını beyān ider ḫanum hey	1. Iza Beriledirен Nesilsiz
2. Salur Ḳazanuñ ivi yağmalanduğı boyı beyān ider	3. Salır Gazan
3. Ḳam Pürenüñ oğlı Bamsı Beyrek boyını beyān ider ḫanum hey	5. Bamsım Birek
4. Ḳazan Big oğlı Uruz Bigüñ ṭutsaḳ olduğı boyı beyān ider ḫanum hey	7. Orazıñ Kola Tüşmeki
5. Du*a Ḳoca oğlı Delü Dumrul boyını beyān ider ḫanum hey	8. Makav
6. Ḳañlı Ḳoca oğlı Ḳan Ṭuralı boyını beyān ider ḫanum hey	2. Töreli Beğ
7. Ḳazılık éoca oğlı Yigenek boyını beyān ider ḫanum hey	9. Yeğenek
8. Basat Depegözi öldürdüği boyı beyān ider ḫanum hey	10. Yekegöz
9. Begil oğlı Emrenüñ boyını beyān ider	11. Imra
10. Uşun Ḳoca oğlı Seğrek boyını beyān ider	12. Seğrek
11. Salur Ḳazan ṭutsaḳ olup oğlı Uruz çıkarduğı boyı beyān ider	13. Salır Gazanıñ Kamalmakı
12. İç Oğuza Ṭaş Oğuz 'aṣi olup Beyrek öldüği boyı beyān ider	14. İçoğuzlarıñ Daşoğuzlar Bilen Melallaşmağı
	4. İğdir
	6. Oğuzlarıñ Melallaşmakı
	15. Daşoğuzlarıñ Gäver Hanlıkına Garşı Köreşi
	16. Gorkudıñ Gabrı Kazılgı

verilmiştir. İsa Özkan'ın ***TDAY-Belleten*** 1995'te (Ankara 1997) çıkan yazısında da bunların Latin alfabesine göre metni ve Türkiye Türkçesine aktarımı verilmiştir.

Rivayetler:

I. Xalar Ga:wan Ba:ba

II. Xalır Ga:wan Hakında (Röva:yat)

III. Xalır Ga:wan Hakında

IV. Xalır Ga:wanıñ Öldürülmeği

V. Ä:rxa:rı:nıñ Döreyişi

VI. Xalır Ga:wanıñ Öldürilişi

VII. Xa:rı:nıñ Döreyişi Hakında:kı Röva:yat

VIII. Xa:rığıñ Döreyişiniñ Yene Bir Varya:ntı

IX. Xa:rığıñ Döreyişiniñ Üçünci Varya:ntı

X. Xalır Ga:wanıñ Öylenişi

XI. Xalır Ga:wanıñ İtemceği Öldürişi

XII. Ä:rxa:rı:nıñ Döreyişi Ya: da Xalırıñ Öldürilişi

XIII. Ä:rxa:rı:nıñ Döreyişiniñ Üçinci Bir Varyantı

XIV. Xalır Ga:wanıñ Ölüşi

Varyantta yer alan boylar, derleyici Ata Rahmanov'un tavsiyeleri göz önüne alınarak Erdem 1998'de şu sıra ile yer almıştır:

Türkmenistan Varyantları	***Dresden Nüshası***
1. Iza Berilediren Nesilsiz	1. Dirse Ḫan oğlı Buğaç Ḫan boyını beyān ider ḫanum hey
2. Töreli Beğ	6. Ḳañlı Ḳoca oğlı Ḳan Ṭuralı boyını beyān ider ḫanum hey
3. Bamsım Birek	3. Ḳam Pürenüñ oğlı Bamsı Beyrek boyını beyān ider ḫanum hey
4. Imra	9. Begil oğlı Emrenüñ boyını beyān ider
5. Dışoğuzlarıñ Gäver Hanlıkına Karşı Köreşi	
6. Oğuzlarıñ Melallaşmakı	
7. İğdir	
8. Gorkutıñ Gabrı Kazılgı (I-II)	

S. Tural ve A. Nurmemmet'in 1999 yılında yayımladıkları çalışmada boylar şu sıra ile verilmiştir (1999: 366-464): Iza Berlediren Nesilsiz; Töreli Beg; Bamsım Birek; Imra; İğdir; Dışoguzlarıñ Gäwer Hanlıkına Karşı Köreşi; Oğuzlarıñ Melallaşmakı; Gorkutıñ Gabrı Kazılgı - 1; Gorkutıñ Gabrı Kazılgı - 2

1.1 Türkmenistan Varyantındaki Farklı Boylar

1.1.1 Türkmenistan Varyantının Girişi

Varyantta, 72 beyitten ibaret mesnevi tarzındaki manzum bir girişle destana başlanır. Ata Rahmanov, Gurbangılıç Çakanoğlu'ndan naklen Kokut Ata'nın destana giriş olarak, düzenlenen toyun şekline, meclisin mahiyetine, maksadına ve onu dinleyen insanlara göre aslında kırk türlü nasihate ilişkin eseri olduğunu, Çakanoğlu'nun ise bunlardan sadece birini bildiğini belirtmiştir (1988b: 56; 1988/9: 59). Bu manzum giriş, *sekizli hece vezni*ne göre düzenlenmiştir.

"Giriş" kısmına önce dünyanın büyüklüğü tasvir edilerek başlanır. İnsanın doğumu, yetişmesi, zaafları ve ölümü, insanoğlunun ve dünyanın faniliği, ölümden kurtuluşun olmadığı ve zamanın akıp gidişi ile insan hayatına paralel olarak destanların da meydana gelmesi, insanoğlunun çeşitli imaretler yaptığı, aile kurup çoluk çocuğa karıştığı, bu şekilde insanoğlunun her bir tarafa dağılıp ne gibi akibetlere uğradığı, iyiliğin veya kötülüğün baki olduğu ve insanoğlunun böyle bir ömür sürüp, yaşlanıp ecele de çare aradığı anlatılarak, nasihate geçilir. Nasihat ve iyi dileklerden sonra giriş sona erer, destana başlanır ve hadiseler ayrıntılı olarak, ihtimamla, belli bir düzen içinde dinleyiciye aktarılır.

1.1. 2 Dışoğuzlarıñ Gäver Hanlıkına Karşı Köreşi

Ural Dağlarının arkasında yer alan Gä:ver hanlığı Oğuzlara gün yüzü göstermemektedir. Bir gün Gä:verler yine Oğuzlara baskın düzenlerler, yağmalarlar, kadın erkek demeden ahaliyi esir alırlar. Bu haber Bayandır Han'a ulaşır. Bayandır Han, İç Oğuz'dan, Dış Oğuz'dan vekiller çağırarak onlarla maslahatlaşır ve İç Oğuz'dan, Dış Oğuz'dan gizlice ordu toplanır. Bu orduya Bayandır Han kendisi komutanlık eder. Mücadelenin sonunda Gäver Hanı Çakca Han öldürülür. Esirler kurtarılır. Gäverler, Dış Oğuz tarfına göç ettirilirler ve bundan sonra orada yaşamaya başlarlar.

Günlerden bir gün Gäverlerin Tomga Han adındaki bir yaşlı kişisi Bayandır Han'ın huzuruna gelir, halkı için bir yer vermesini ister. Bayandır Han onlara Dış Oğuz'dan yer göstererek kendi başlarına hanlık kurmalarına izin verir. Tomga Han döner, halkını toplar, hanlıklarını ilân eder. Bir süre sonra Gäverlerin arasındaki fitneciler Tomga Han'ı Bayandır Han'a karşı kışkırtırlar. Gäverlerin bir beyi ava gittiğinde Oğuzların birçok hayvanını sürüp getirir. Hayvanların izini takip eden çobanları da öldürür. Bu hadiseden sonra, Oğuz beyleri, yiğitleri Orazlı Bey'in evine maslahata giderler. Sonra Gazılık Hoca, Gäver Hanlığına vekil olarak gider. İki tarafı da anlaştırır. Bundan üç yıl sonra yine Gäverler, rahat durmazlar. Oğuzlarla Gäverler arasında talancılık başlar. Bu durum üç yıl sürer. Bir gün Gäverler, Dış

Oğuzların üstüne yürürler. Böylece savaş olur. Bu savaşta Orazlı beyin oğlu Uluğ Bey kahramanlık gösterir. Tomga Han'la karşılaşır, döğüşür, esir alır. Orazlı Bey'in emriyle Gäverlerin hanları öldürülür. Orazlı Bey toy tutar. Bu toya Dış Oğuz ve İç Oğuz halkı gelir. Toyda Gorkut Ata saz çalar, name, destan söyler.

1.1.3 Oğuzlarıñ Melallaşmakı

Türkistan'da oturan Oğuzların hepsine Bayandır Han hanlık etmektedir. Bu zamanda Oğuzların arasında saz çalan, name, destan söyleyen, akıldar, nasihatçı, saygın, şanlı şöhretli Gorkut Ata denilen bir ulu kişi yaşamaktadır. Günlerden bir gün Bayandır Han toy meydanında ak evler kurdurur. Dört bir yana "Meclisim var" diye haber gönderir. Bu meclise Balkan dağında, Etrek kıyılarında, Köpetdağın eteğinde, Alıs ilinde, Tecen, Murgap, Amuderya Sırlı Derya (Siriderya) kıyılarında, Kubadağ eteğinde, Ural dağ eteğinde, Har al denizinin kenarında, Sebiz'de, Çırıklık'ta, Vas'ta, Diyarbekir'te, Hanka'da Hazarasıp'ta, Kät'te, Kaspi (Hazar) deniz kenarında oturan Oğuzlardan velhasıl Iç Oğuz'dan, Dış Oğuz'dan insanlar gelir. Gelen misafirler karşılanır, yemek verilir. Bir ulu meclis olur, açlar doyurulur, açıklar giydirilir. Bu mecliste kimisi aygırını, kimisi, kimi boğasını, kimi tazısını, kimi kuşunu, kimi ok yayını, kimi yiğitliğini, kimi de kol hünerini över. Bu zamanda Çovdur il ulusuna liderlik yapan Akbay ile Karabay isimli iki kardeş de bu mecliste kendi boğalarını överler. Buna karşılık Bayat il ulusuna liderlik eden Talav Han da kendi boğasını över. Bu çekişmeye, giderek diğer insanlar da katılır. Kimi Akbay ile Karabay'ın tarafını tutar, kimisi Talav Han'ın tarafını tutar. Mesele büyür, Bayandır Han'a kadar gelir. Bayandır Han iki kardeşle Talav Han'ı huzuruna çağırarak boğalarını döğüştürmelerini teklif eder. Akbay ve Karabay kardeşler meclisten döndükten sonra ahaliyi toplayıp Han'ın meclisinde olan tartışmayı anlatırlar. Bu sırada Bayat halkının lideri Talav Han da yiğitlerini gizlice evine çağırır. Hanlar hanı Bayandır Han'ın meclisinde olanları onlara haber verir. Daha sonra Talav Han'ın yiğitleriyle ne konuştuğu bilinmez. Bir iş üzerine sözleşirler.

Bundan iki gün sonra Akbay Karabay kardeşlerin boğası kaybolur. Bütün aramalara rağmen bulunmaz. Akbay Karabay kardeşler bir gece gizlice mescide gittiklerinde boğalarının ölüsünü görürler. Bu sırada mescide Hoca Ahmet diye birisi hocalık etmektedir. İki kardeş Hoca Ahmet'in evine giderler ve olanları anlatırlar, kimin yaptığını sorarlar. Hoca Ahmet ise boğanın ölüsüyle mescidi kirlettiklerini söyleyerek onları suçlar. Herkes iki kardeşi haksız çıkarır. Hadise giderek büyür ve döğüş çıkar. Çovdurlar çekilip mekânlarına gelirler, göç etmeye karar verirler. Altmış gün süren bir göç neticesinde Mangışlak'a gelirler. Burada mekân tutup yaşamaya başlarlar.

Bayandır Han av avlayıp kırk gün sonra mekânına döndüğünde bütün olup

biteni öğrenir. Bunun üzerine İç Oğuz ve Dış Oğuz hanlarını çağırır, ne yapmak gerektiğini sorar. Gelenlerden biri Talav Han'ın Akbay Karabay kardeşlerin boğasını çaldırıp, öldürtüp, mescide attırdığını söyler. Bayandır Han Talav Han'a da söz hakkı verir. O da yaptıklarını itiraf eder. Bunun üzerine Talav Han asılır, halkı da dağılıp İç Oğuz ve Dış Oğuzlar arasına göç ederler.

Bu sırada Salır Gazan bütün halkı meclise çağırır. Çovdurların Mangışlak'ta Dış Oğuz'a göçtüklerini söyler ve ne yapmak gerektiğini sorar. Kandım adlı bir yaşlı kişi Salır Gazan'la Gorkut Ata'nın giderek onları geri getirmelerini teklif eder. Herkes bu söyleneni makul bulur. Sonra Gorkut Ata'yı davet ederler. Gorkut Ata ve Salır Gazan kırklarla birlikte kırk günde Mangışlak'a varırlar. Çovdurlar Gorkut Ata'yı, Salır Gazanı ve kırkları hürmetle karşılarlar. Gorkut Ata, Akbay ve Karabay kardeşlere ve il ulusa nasihat eder, fakat iki kardeş halklarıyla Türkistan'a geri dönmek istemezler. Gorkut Ata ve Salır Kazan kırklarla birlikte geri dönerler. Böylece Çovdurlar Gorkut Ata'nın ve Salır Gazan'ın nasihatlarını dinlemeyip Mangışlak'ta kalırlar.

1.1.4 İğdir

Günlerden bir gün Salır Kazan ava çıkar. Çok av avlar yorulur. Bir yerde mola verir. Atını kuşunu besler, ateş yakar. Yemek yer ve uyur. Salır Kazan küçük uykusu geldiğinde üç gün, büyük uykusu geldiğinde ise yedi gün yatarmış. Bu sefer küçük uykusuna yatar. Üç gün sonra uyanır, gözünü açtığında bir kızın onu seyrettiğini görür. Kız ona âşık olduğunu söyler. Salır Kazan da kıza âşık olur. Kız kendisinin üç şartı olduğunu onları yerine getirirse onun karısı olacağını söyler. Salır Kazan şartları sorduğunda kendisi yürüdüğü zaman arkasından seyretmemesini, saçını taradığında yanında durmamasını, kuyudan su çektiğinde kendisine bakmamasını söyler. Salır Kazan bu şartları yerine getirmeye razı olur.

Günlerden bir gün Salır Kazan uykudan uyandığında kızın yanında olmadığını farkeder. Gizlice delikten içeri baktığında, kızın başını dizine alıp saçını taradığını görür ve hayretler içinde kalır. Kız bundan habersizdir. Sonra yemek yerler. Bir süre sonra kız kuyudan su getirmeye gider. Salır Kazan gizlice onun arkasından bakar ve ayak parmaklarının arkaya taraf olduğunu görür. Sonra kız kovayı saçlarına takıp kırk kulaç derinlikten su çeker. Salır Kazan bu durumu görüp içine sığdıramaz. Onun hâlindeki değişikliği farkeden kız, ona ne olduğunu sorduğunda Salır Kazan gördüklerini anlatır. Kız da Salır Kazan'a sözünde durmadığını, kendisinin peri olduğunu, perilerin gizli sırlarının açılmaması gerektiğini söyler ve bir kuş olup uçup gider.

Salır Kazan'ın canı sıkılır, evine döner, fakat yerinde duramaz. Sık sık peri kızıyla karşılaştığı yere gider, fakat bir daha ona rastlamaz. Bir keresinde yine ava çıktığında bu peri gelir. Elinde kundaklı bir bebek vardır. Bu çocuğun Salır Kazan'ın olduğunu,

ona sahip çıkmasını söyler ve yine bir kuş olup uçup gider.

Salır Kazan bebeği eve getirir. Bu çocuğun kendisinin olduğunu, adının İğdir olduğunu söyler. Her tarafa "Salır Kazan'ın oğlu oldu", diye haber salınır. Bütün Türkmen il ulusu haberi alır. Bu haber Bayandır Han'a da ulaşır. O da adamlarıyla oğul toyunu kutlamaya gelir. Gorkut Ata da gelir, saz çalar, name, destan söyler, nasihat eder. Sonra Gorkut Ata çocuğa Iğdir adını koyar. Dua eder. Bayandır Han çocuğa aygır verir.

Salır Kazan'ın oğlu on sekiz yaşına gelir. At biner, ok atar, av avlar. Günlerden bir gün İğdir kırk yiğidiyle ava çıkar. Av avlarken, Türkmenleri talan etmeye gelen düşmanlarla karşılaşırlar. Onlarla savaşıp esir alırlar. İğidir'in kahramanlığı bütün halk arasında yayılır. Bu haberi işitenler Salır Kazan'ın evine gelirler. Bayındır Han da adamlarıyla gelir. Salır Kazan oğlunu kutlar. Gorkut Ata saz çalar, name, destan söyler ve Iğdir'in kendi adını ödediği için onu kutlar.

1.1.5.1 Gorkutıñ Gabrı Kazılgı - I

Türkisan'da yaşayan halkın arasında Akövli denilen bir bey yaşamaktadır. Onun yedi kızı vardır, oğlu olmamıştır. Akövli Bey, altı kızını evlendirir. Geriye en küçük kızı Hallı kalır. O da yetişmiştir. Bilgili güzel, hünerli bir kızdır. Hep yiğitlerle yarışır, ve onları yener. Bu beyin Ner adında bir de hizmetkarı vardır. Bu yiğit de yakışıklı becerikli, hünerli bir yiğittir. Hallı kız, bu yiğidi sever. Akövli Bey de Ner'in kendi oğlu gibi olacağını ve bir gün öldüğünde yerini tutacağını düşünerek sevinir. Kızını ona verir, toy tutar. Bu toyda Gorkut Ata da söz söyler, boy boylar, bu sırada Gorkut Ata'nın kulağına "Gorkutun kabri kazılı" diye bir ses gelir. Bunun üzerine Gorkut Ata'nın destan söyleyecek hevesi de kalmaz, toy çabuk biter, herkes dağılır. Bu arada Çırçıklı'da yaşayan İç Oğuz il ulusu, Gorkut Ata'yı alıp gelmek için kendi adamlarını göndermişlerdir. Gorkut Ata üzüntülü otururken adamlar içeri girer, haberlerini söylerler. Gorkut Ata da gitmeye razı olur. Bunlar Çırçıklı'ya yakın geldiklerinde Çırçıklı halkı hanları Kara Han ile onları karşılarlar. Herkes Gorkut Ata'yı misafir etmek ister. Çapak Bey'in oğlu bir arslanla döğüşüp onu öldürmüştür. Ona ad vermek için toy yapılır. Çapak Bey Gorkut Ata'yı çağırır. Toy üç gün sürer. Gorkut Ata söz söyler, boy boylar. Çapak Bey'in oğluna Arslan adını verir ve toy biter.

Bu arada Şehrisebiz kalesi etrafında oturan İç Oğuzların eski düşmanı Toğta Han ordusuyla Oğuzların üstüne yürür. Büyük bir savaş olur. Bu savaşta Oğuz yiğitleri Toğta Han'ın ordusunu yenerler. Şehrisebiz'in hanı Utamış Han zafer toyu tutar. Utamış Han Gorkut Ata'nın Çıçıklı'ya geldiğini işitip onu davet eder, onu getirmeleri için kırk atlı gönderir. Gorkut Ata Çırçıklı'da Çapak Bey'in evinde yaşlılarla söyleşirken yine kulağına "Gorkut'un kabri kazılı" sesi gelir. Gorkut Ata bundan huzursuz olur. Bu arada Şehrisebiz'den gelen haberci içeri girer ve haberini söyler.

Gorkut Ata razı olur. Kırk atlıyla Şehrisebiz'e gider. Utamış Han onu köşkünde ağırlar. Ona olup bitenleri anlatır. Yemek yiyip dinlenirler. Toyda Gorkut Ata söz söyler, boy boylar, savaşta kahramanlık gösteren yiğitlerin adlarını anar.

Diğer yandan Amuderya kanarında oturan İç Oğuzlar çok ürün almışlardır. Gorkut Ata'nın Şehrisebiz kalesine geldiğini duyan halk, hanları Nazar Han'a giderek, mahsul toyu yapmak ve Gorkut Ata'yı davet etmek istediklerini söylerler. Nazar Han da onlara izin verir. Gorkut Ata'yı davet etmek için üç de yaşlıyı yollarlar.

Utamış Han'ın zafer toyunda Gorkut Ata üç gece destan söyledikten sonra toy dağılır. Gorkut Ata oturduğu yerde yalnız kalırken yine "Gorkut'un kabri kazılı" sesi kulağına gelir. Etrafına bakar, ama hiç kimseyi göremez. Üzülür. Bu sırada üç yaşlı, Utamış Han'la içeri girerler. Yemek yiyip dinlendikten sonra yaşlılar geliş sebeplerini söylerler. Gorkut Ata vedalaşıp onlarla yola çıkar. Amuderya kenarında yaşayan Oğuz il ulusuna gelirler. Nazar Han'ın misafirhanesine giderler. Artık isimli yoksul bir yiğit, üç yıldır iyi ürün aldığı için varlıklı yaşamaktadır. Gorkut Ata'nın Nazar Han'ın misafirliğine geldiğini işitir ve Gorkut Ata'yı misafir etmek için Nazar Han'dan izin ister ve Gorkut Ata'yı evine getirir. Artık Bey'in toyu başlar.

Bu sırada Murgap kenarında yaşayan Oğuz il ulusu Gorkut Ata'nın Amuderya kenarına geldiğini işitirler. Iki kişi, hanları Toğtamış Han'ın huzuruna gelip Gorkut Ata'yı çağırmak istediklerini söylerler. Toğtamış Han razı olur. Bu sırada içeri Büküri Bey girer. Kendisinin bir oğlu olduğunu, yapacağı toya Gorkut Ata'yı çağırmak istediğini söyler. Herkes razı olur. Büküri Bey kendisinin kırk atlısıyla Gorkut Ata'yı çağırmaya gider.

Oğuzların Amuderya kenarındaki meclisinde, Artık Bey'in toyunda Gorkut Ata üç gece saz çalıp, destan söyler. Toy bitip herkes dağıldıktan sonra Gorkut Ata yaşlılarla konuşurken yine kulağına "Gorkut'un kabri kazılı" diye ses gelir. Gorkut Ata konuşanların yüzüne bakar. Onların bu sesi duymadıklarını anlar. Bu sırada Büküri Bey gelir. Gorkut Ata'ya kendisini çağırmaya geldiğini söyler. Gorkut Ata razı olur. Birlikte Murgap kenarında yaşayan Oğuzlara taraf giderler. Artık Bey onları yelkenle Amuderya'dan geçirir ve evine döner. Toğtamış Han halkıyla Gorkut Ata'yı karşılar. Gorkut Ata'yı Büküri Bey'in evine götürürler. Büküri Bey'in toyu başlar. Geceleri Gorkut Ata saz çalar, destan söyler. Büküri Bey'in toyu yedi gün sürer. Gorkut Ata Büküri Bey'in oğlunu kutlar. Sonra toy dağılır. Gorkut Ata, yüz yirmi yaşındaki Şağal Beyle otururken kulağına yine o ses gelir.

Bu arada Dış Oğuzların Alıs ilinden Yazır Han Begi Bey adlı oğlunu evlendirmektedir. Gorkut Ata'nın Murgap kenarına geldiğini duyar ve onu çağırmak için üç atlı gönderir. Gelenlerin başı Aydoğdı Bey Gorkut Ata'yı davet etmek istediklerini söyler. Gorkut Ata da kabul eder. Yazır Han halkıyla birlikte Gorkut Ata'yı karşılar. Yazır Han'ın toyunda Gorkut Ata saz çalar, destan söyler. Toy üç gün

sürer. Yazır Han'ın toyu dağıldıktan sonra Gorkut Ata tek başına çadırında otururken yine kulağına o ses gelir. Canı sıkılır. Diğer yandan Köpetdağ eteğinde yaşayan Dış Oğuz hanlarından Vekil Han'ın Goñur Bey adlı oğlu düşmanla savaşırken kaybolmuş ve üç yıl sonra geri dönmüştür. Bu sebeple Vekil Han toy etmek istemektedir. Toya Gorkut Ata'nın çağırılmasına karar verilir. Kırk atlı Dış Oğuz'a, kırk atlı İç Oğuz'a gönderilir. Gorkut Ata çadırında tek başına otururken Yazır Han üç misafirle içeri girer. Üç misafir Vekil Han'ın toy ettiğini, kendisini çağırmaya geldiklerini söyler. Gorkut Ata razı olur. Birlikte Köpetdağ eteklerinde oturan Dış Oğuzlara taraf giderler. Vekil Han adamlarıyla Gorkut Ata'yı kasrşılar, evine götürür. Misafirler gelir, ulu meclis olur.

Diğer yandan Çardaglı Çandıbil'de yaşayan Göroğlu'nun yiğitleri meclis kurmuşlardır. Övez saz çalıp, name söylemektedir. Göroğlu da uyuklamaktadır. Düşünde üç yangının yurtlarına yakın geldiğini görür. Herkes kendine göre düşü yorar. Göroğlu'nun Makav Perreñ denilen yiğidi bu düşün yorumunu en iyi Gorkut Ata'nın bileceğini söyler. Göroğlu Köse'nin yanına üç de yiğidini katar, Gorkut Ata'yı çağırmaya gönderir.

Vekil Han'ın toyu üç gün sürer. Gorkut Ata diğer esirlerin kurtulması için de dua eder. Esirleri kurtarmak için Goñur Bey komutasında ordu toplanır. Gorkut Ata onları uğurlar, dua eder. Toy dağılır. Gorkut Ata da Vekil Han'ın misafirhanesine döner. Orada yine "Gorkut'un kabri kazılı" sesini duyar. Yine sıkılır, bir süre sonra Vekil Han'ın hizmetkarlarından biri dört kişiyle gelir. Köse Zaññar Göroğlu'nun ulu meclis kurmak istediğini Gorkut Ata'yı da çağırdığını söyler. Gorkut Ata razı olur. Birlikte yola çıkarlar. Çardaglı Çandıbil yurduna yakınlaşınca Göroğlu yiğitleriyle onu karşılar. Birlikte Göroğlu'nun Karrıkala'sına giderler.

Bu sırada ziraatle geçinen Etrek kenarındaki Dış Oğuzların suyu azdır, bahçelere, bağlara yetmemektedir. Bu sebeple suyu yerinde tutarlar. Bu yüzden de su üstüne anlaşmazlık olur. Gökleñ Han'ın halkı ikiye bölünür. Savaşmaya hazırlanırlar. Gökleñ Han yaşlılara savaşı önlemeye çalışmalarını söyleyince onlar da halkın kendilerini dinlemediğini, Gorkut Ata'nın çağırılmasını teklif ederler. Göroğlu'nun meclisinde Köse Zaññar Gorkut Ata'nın hürmetine Karrıkala'da üç, Täzekala'da üç gün meclis kurmayı teklif eder. Kabul edilir. Gorkut Ata burda söz söyler, boy boylar, saz çalar. Sonra Gorkut Ata'yı alıp Karrıkala'ya gelirler. Göroğlu Gorkut Ata'ya düşünü anlatır. Gorkut Ata bu yangınların açlık yılları olduğunu halkı açlıktan korumaları gerektiğini söyler. Göroğlu Gorkut Ata'dan bunu nasıl yapmaları gerektiğini sorar. Gorkut Ata da onlara nasihat eder. Adamlar dağıldıktan sonra, kendisi evde kaldığında kulağına yine o ses gelir. Yine keyfi kaçar. Bu sırada Gammar Gökleñ Han'ın gönderdiği dört yaşlıyla içeri girer. Onlar geliş sebeplerini açıklarlar. Gorkut Ata da yol hazırlıklarına başlar. Gökleñ Han ve iki tarafın da halkı Gorkut Ata'yı karşılarlar. Göklen Han'ın misafirhanesine getirirler. Gorkut Ata onlara anlaşmazlık etmemelerini söyleyip

nasihat eder. Sonunda iki taraf da anlaşır.

Balkan dağ eteğinde oturan Dış Oğuzlar hayvancılıkla uğraşmaktadır. Bir gün bir çoban dili tutulmuş olarak gelir. Hayvanlar da bir bir yok olmaktadır. Yapağılı Han adamlarıyla maslahatlaşır. Bir yaşlı kişi, 300'den fazla silâhlı adam seçip birer birer çobanların yanına koymalarını, onların ne gelirse onunla savaşmalarını teklif eder. Bu söz kabul edilir. Silâhlı adamlar toplanır. Gelen yiğitlerin arasında Çakan Bey'in oğlu da vardır. O da dağdaki davar çobanına yardımcı verilir. Çobanın kırk gün yanında kalır, kırkıncı gün Çakan Bey'in oğlu hayvanların huzursuzluğundan bir şeylerin olduğunu anlar. Elbiselerini bir sopaya geçirip ortaya diker, kendisi de kenarda durur. Gelen bir ejderdir. Gizlice arkadan gelip ejderin boynunu kılıçla keser. Bir süre sonra ikincisi gelir. Onu da öldürür. Yapağılı Han'ın huzuruna çıkar. Kestiği ejderin parçalarını torbasından çıkarır. Yapağılı Han bundan sonra ulu toy tutmak ister. Bunun için Gorkut Ata'yı çağırmaya üç atlı gönderir. Atlılar Gökleñ Han'ın yerine varırlar. Gökleñ Han'ın toyu üçüncü günden sonra dağılır. Gorkut Ata söz söyler, boy boylar, burdaki halkın birlik içinde yaşamaları için dua eder. Tek başına oturduğu bir sırada yine o sesi duyar. Bu sırada Gökleñ Han üç yiğitle içeri girer. Gorkut Ata'ya onu çağırmaya geldiklerini söylerler. Gorkut Ata kabul eder, yola çıkarlar. Balkan dağ eteğine yakınlaştıklarında Yapağılı Han halkı ile birlikte Gorkut Ata'yı karşılar. Çakan Bey Gorkut Ata'yı kendisinin misafir etmek istediğini söyler. Gorkut Ata buna razı olur. Çakan Bey'in toyu üç gün çeker. Üç günden sonra Çakan Bey'in oğluna ad vermek için toplanılır. Gorkut Ata, Çakan Bey'in oğluna Ajdar adını koyar.

Kaspi Denizi kenarında yaşayan Dış Oğuzların hanı Iva Han'ın halkı arasında Batır diye bilinen bir bey vardır. Bu bey bir gün torunlarını yanına çağırır ve onlara Gorkut Ata'yı görmek, sazını, destanını dinlemek istediğini söyler. Batır Bey'in en büyük oğlu, Iva Han'ın huzuruna gelerek durumu ona anlatır. Iva Han razı olur. Balkan dağ eteğinde oturan il ulusa giderler.

1.1.5.2 Gorkutıñ Gabrı Kazılgı - II

Çakan Beyin toyu dağıldıktan sonra Gorkut Ata tek başına misafirhanede otururken yine "Gorkut'un kabri kazılı" diyen bir ses duyar. Yine canı sıkılır. Bu sırada Çakan Bey iki kişiyle içeri girer. Gelenler Gorkut Ata'yı götürmek istemektedirler. Birlikte yola düşerler. Iva Han halkıyla onları karşılar. Sonra Batır pehlivanın yanına giderler. Batır pehlivanın toyunda geceleri Gorkut Ata saz çalar, name, destan söyler. Toy yedi gün sürer. Gorkut Ata, Batır pehlivanın yüz yirminci yaşını kutlar, dua eder. Toy bittikten sonra Gorkut Ata, Batır pehlivanla vedalaşıp misafirhaneye gider. Orada yine o ses kulağına gelir. Gözleri bu sesin sahibini arar ama hiç kimseyi göremez.

Mangışlak'ta oturan Çovdur il ulusunu geri çağırmak için Salır Gazan ve Gorkut Ata gitmişler, fakat başaramamışlardı. Çovdur halkı şimdi Gorkut Ata'nın

Kaspi (Hazar) kenarına geldiğini işitir ve ondan özür dilemek için Gorkut Ata'yı çağırmak isterler. Akbay Karabay kardeşler de buna razı olurlar. Bu sırada Batır pehlivanın oğlu iki misafirle içeri girer. Onlar geliş sebeplerini açıklarlar. Gorkut Ata sevinir. Birlikte yola çıkarlar. Akbay ve Karabay, halklarıyla onları karşılar.

Vas'ta oturan Yemreli halkı Gorkut Ata'nın Mangışlak'a geldiğini işitirler. Hanları Aşna Bey'in yanına gelip durumu bildirirler. Aşna Bey, Gorkut Ata'yı Vas'a çağırmayı kabul eder. Iki atlıyı Mangışlak'a gönderir. Mangışlak'ta toy başlamıştır. Toy yedi gün sürer. Sonra bütün halk tören meydanında toplanır. Tekebay adlı bir yaşlı kişi Çovdur halkı adına Gorkut Ata'dan özür diler. Gorkut Ata da nasihat eder, dua eder. Toy bittiğinde Gorkut Ata yalnızken kulağına yine o ses gelir. Bu sırada iki misafir Gorkut Ata'nın yanına gelir. Onu alıp Vas'a götürmek isterler. Gorkut Ata diğerleriyle vedalaşıp onlarla yola çıkar.

Diğer yandan Hanka'da Ak evliler, Hazarasıp'ta Gara evliler yaşamaktadır. Ak evlilerin hanı Güneş Han, Gara evlilerin hanı da Kalkan Han'dır. Güneş Han'ın Akça isimli bir kızı vardır. Kalkan Bey'in de Kuvvat isimli bir oğlu vardır. Kuvvat Beyle Akça kız avda karşılaşırlar ve birbirlerini severler. Fakat Güneş Han kızını Kalkan Han'ın oğluna vermek istemez. Kalkan Han da onun kızını oğluna almak istemez. Bu yüzden Akça ile Kuvvat, Gorkut Ata'ya baş vurmayı kararlaştırırlar. Ikisi gizlice Vas'a gelirler. Vas'ta Aşna Bey'in misafirhanesinde Gorkut Ata söz söyleyip boy boylarken Allak Bey doğan çocuğu için saç toyu yapacağını bu sebeple Gorkut Ata'yı misafir etmek istediğini söyler. Böylece Gorkut Ata Allak Bey'in evine varır. Saç toyunda gece saz çalıp destan söylerken Akça ile Kuvvat da gelir. Toy dağıldıktan sonra Gorkut Ata misafirhaneye çekildiğinde yine "Gorkut'un kabri kazılı" diyen ses kulağına gelir. Artık o sese alışmıştır. Bu sırada Akça kızla Kuvvat Bey gelir. Olanları anlatıp ondan yardım isterler. Gorkut Ata onlarla yola çıkar. Hanka ile Hazarasıp arasında bir yerde konaklarlar. Her ikisi de babalarına Gorkut Ata'nın geldiğini haber verirler. Her iki han da halklarıyla Gorkut Ata'yı çağırmaya gelirler. Gorkut Ata'yı misafir etmek için birbirleriyle tartışırlar. Gorkut Ata da Kuvvat Beyle Akça kızın birbirlerine kavuşmaları şartıyla onlara misafir olacağını söyler. Hanlar bunu kabul ederler.

Har al denizi kenarında oturan Dış Oğuzlardan Biçene halkının Galdav Han adında çok zalim bir hanları vardır. Biçene halkı onun yerine akıllı iyi, Dânâ Bey'i han yapar. Sonra han toyu yapmak ve bu toya Gorkut Ata'yı da çağırmak isterler. Hanka, Hazarasıp hanlarının toyunda Gorkut Ata saz çalar, name, destan söyler, gelini kutlar, dua eder. Toy bitip de Gorkut Ata kendi çadırına geldiğinde yine "Gorkut'un kabri kazılı" diyen sesi duyar. Bu sefer aldırmaz. Bu sırada Biçeneklerin elçileri gelir. Gorkut Ata onlarla yola çıkar. Dânâ Han onları karşılar. Gorkut Atayı Dânâ Han'ın misafirhanesine götürürler.

Bu sırada Altın Orda halkından Duydurga, hanları Alaş Han liderliğinde çok

zaferler kazanmıştır. Kuzey taraftan düşman geldiğinde Dış Oğuz ve İç Oğuz halkına haber verdikleri için onlara Duydurga demişlerdir. Alaş Han yaşlandığı için yerine yiğit oğlu Algır Bey'i geçirmek ister, halkına danışır, halkı razı olur. Yapılacak toya Gorkut Ata'yı da çağırmak için üç yiğidi gönderirler.

Biçenek il ulusunun toyu dağıldıktan sonra Gorkut Ata yine o sesi duyar. Artık alışmıştır. Üç gün sonra Alaş Goca'nın adamları Gorkut Ata'yı davet etmeye gelirler ve hep birlikte Duydurga halkına giderler.

Sırlı Derya kenarındaki İç Oğuzlar arasında Bekdili halkı yaşamaktadır. Oğuzların ortasında yaşadıkları için düşman gelmemesinden dolayı bunlara Bekdili denmektedir. Bekdililerin çoğcuğu olmayan Gamlı Han isminde bir hanı vardır. Bu hanın bir gün bir kızı olur. Çok sevinir. Toy etmek ve Altın Orda'ya gelen Gorkut Ata'yı da çağırmak ister ve adam gönderir. Alaş Goca'nın toyunda Gorkut Ata, Alaş Goca'nın oğlu Algır Bey'i kutlar, dua eder. Toy dağılır. Yalnız kaldığında Gorkut Ata'nın kulağına yine o ses gelir. Yine aldırmaz. O sırada Gamlı Han'ın elçileri gelir. Gorkut Ata onlarla yola çıkar.

Bu arada Ur al dağ eteğinde oturan Oğuzların arasında haycancılıkla uğraşan Kaylı il ulusu yaşamaktadır. Bu yer soğuk ve karlıdır. Bu sebeple bunlara Kayı ya da Kaylı denmektedir. Kayı halkının Karlı Han isminde bir hanı vardır. Çok yiğit, kahraman, merhametli bir handır. Bu halkın içinde Mergen isimli her avı yakalayan iyi bir avcı vardır. Günlerden bir gün Mergen ava çıkar. Bir geyik avlar. Geyik başaşağı ayakları yukarı gelecek şekilde devrilir. Bu uğursuzluk işareti sayılmaktadır. Evine gider, kara kara düşünür. Sonra da ölmeden önce bir Gorkut Ata'yla görüşeyim, der. Karlı Han'a gider. Olanları anlatır. Karlı Han razı olur. Kardeşini ve oğlunu Gorkut Ata'yı çağırmaya gönderir. Bu arada Gamlı Han'ın kız toyunda Gorkut Ata kızı kutlar, dua eder. Herkes dağıldıktan sonra Gorkut Ata yine o sesi duyar. Fakat yine aldırmaz. Gorkut Ata, kızı olduktan sonra adı Şadı Han olan Gamlı Han'ın yanında yedi gün dinlenir. Sonra Türkistan'a dönmek istediğinde Mergen'in gönderdiği adamlar gelip onu davet ederler. Gorkut Ata onlarla Ur al dağ eteğine gider. Karlı Han bütün Kaylı halkıyla Gorkut Ata'yı karşılar. Sonra Mergen'in evine giderler. Gorkut Ata söz söyler, boy boylar, nasihat eder.

Bayandır Han bir gün köşkünde otururken bir haberci gelip Toğta Han'ın gizlice asker toplayıp Türkistan'a Oğuzların üstüne yürüyeceğini haber verir. Bunun üzerine Bayındır Han, İç Oğuz'dan, Dış Oğuz'dan iki yüz bin asker toplamayı emreder. Yirmi dört Oğuz boyundan her birine atlı gönderilir. Mergen'in meclisi dağıldıktan sonra Bayandır Han'ın gönderdiği atlı gelir. Asker toplanması gerektiğini söyler. Karlı Han üç günde dokuz bin asker toplar. Karlı Han'la Gorkut Ata toplanan askerlerle Türkistan'a gelirler. Türkistan'da iki yüz bin atlı silâhlı yiğit toplanmıştır. Gorkut Ata burada yiğitlere söz söyler, boy boylar, nasihat eder. O sırada onun kulağına yine o ses gelir. Gorkut Ata sesi dikkate almaz.

Bayandır Han askeri dörde böler. Bir kısmı Toğta Han'ın askerinin sağından çıkıp arkaya geçecektir. Buna Salır Gazan liderlik etmektedir. İkincisi düşmanın geldiği yolun batı tarafına gidecektir. Buna da Göroğlu liderlik etmektedir. Üçüncü kısım düşmanın geldiği yolun doğu tarafına gidecektir. Buna da Teke beyi Zaman liderlik etmektedir. Dördüncü kısım da Toğta Han'ın askerinin karşısına çıkacaktır. Buna da Bayandır Han'ın kendisi liderlik etmektedir. Savaş olur, Toğta Han'ın askeri bozguna uğrar, Toğta Han da kaçmak ister fakat Goroğlu'yla karşılaşır. Salır Gazan da düşmanın tuğunu getirir. Bayındır Han zaferle döner. Zafer toyunda gecede Gorkut Ata saz çalar, name, destan söyler. Söz söyler, boy boylar. Toy kırk gün çeker. Toy bittikten sonra Gorkut Ata yine kırk ay, kırk gün, kırk gece, kırk saat yaşar. Yaşı yüz yirmiye ulaşır. Gorkut Ata'nın yüz yirminci yaşını kutlamaya İç Oğuz ve Dış Oğuz halkı gelir. Çok büyük bir toy olur. Gorkut Ata misafirleri uğurlayıp evine geldiğinde yine "Gorkut'un kabri kazılı" sesi kulağına gelir. Gorkut Ata buna üzülür, sinirlenir. Nereye gitse bu ses peşini bırakmamaktadır. Gönül açmak için atına biner ve gezmeye gider. Sırlı deryanın kenarına varır. Güzel manzarayı seyrederken yine "Gorkut'un kabri kazılı" diyen sesi işitir. Gorkut Ata bu sesten bıkmıştır. Kendisini deryaya atmak ister. O sırada "Gorkut namertlik etme. Ölümden kurtuluş yoktur. Sen de sonunda ölmelisin. Senin ölüm vaktin yakınlaştı. Yine kırk ay, kırk gün, kırk geceden sonra emaneti teslim edeceksin, sonra seni il ulusun Türkistan'da kazılan kabrine gömecekler. Halkla vedalaş." diye bir ses kulağına gelir. Gorkut Ata atına biner ve mekânına gelir. Geldiğinden üç yıl, üç ay, kırk gün, kırk gece geçtikten sonra İç Oğuz ve Dış Oğuz il ulusunu çağırır. Yirmi yedi günde geleceklerin hepsi gelir. Üç gün burada yeme içme olur. Üçüncü gün Gorkut Ata halkla vedalaşır. Orada can verir. Gorkut Ata, Türkistan'daki kabristanda kendi kardeşlerinin akrabalarının yanında daha önce ayrılan kabire gömülür. Sonra gelenler, Gorkut Ata'nın yemeğini verip, üçünü, yedisini, kırkını geçirip evlerine giderler.

1.2. Türkmenistan Varyantının Coğrafî Çevresi

Dede Korkut kitabının Dresden nüshasında hadiseler, *Oğuz* illerinde geçmekte ve bu saha *İç Oğuz* ve *Taş Oğuz* şeklinde ikiye ayrılmakla birlikte İç Oğuz ve Taş Oğuzun nereler olduğu kesin sınırlarla tayin edilememektedir. Muharrem Ergin, Dresden nüshasına göre, hadiselerin, Kafkaslardan Mardin'e, Trabzon ve Bayburt'tan Aras ve Kür nehirlerinin aşağısına kadar olan bir bölge içerisinde cereyan etmekte olduğunu, dolayısıyla Oğuz ülkesinin bu sahanın ortasında Hasankale, Kars, Gümrü, Gökçe göl, Ağrı dağı, Karaköse arasında kalan kısımda göründüğünü, ancak bu yerin aslında Oğuzların Orta Asya'daki eski yurtları olduğunu, boyların bu bölgede oluşmadığını, boyların, tespitleri esnasında veya daha önce buraya adapte edildiğini isabetli bir şekilde belirtmektedir (Ergin 1989: 51-52).

Dede Korkut Kitabının mevcut yazmalarında geçen yer adları ile ilgili ilk araştırmayı Abdülkadir İnan yapmış, Fahrettin Kırzıoğlu da yaptığı geniş çaplı araştırma ve incelemelerle Dede Korkut Kitabında geçen bir çok coğrafî adın yerini tespite çalışmış ve daha çok Anadolu ve Azerbaycan sahalarına yönelik tespitlere gitmiştir. Araştırmacıları buna sevk eden şey, bugün Doğu Anadolu ve Azerbaycan'a ait bir çok yer adının yazmalarda da geçmiş olmasıdır. Buna göre de Dede Korkut'taki hadiselerin bir bölümünün buralarda teşekkül ettiği düşünülmüştür. Ahmet Bican Ercilasun, Faruk Sümer'in çok sağlam delillerle bu fikri çürüttüğünü belirterek bu delillerden bazılarını şöyle dile getirmiştir:

> Öncelikle bu hikâyeler, Türklerin Anadolu ve Azerbaycan'a gelmelerinden sonraki zamanlara ait olsalardı, kahramanlarından hiç olmazsa en meşhurlarının tarihten malûm olması gerekirdi. İkincisi; Oğuzlar Anadolu'ya geldikten sonra "Türkmen" olarak anılmaya başlamışlardır. Hâlbuki Dede Korkut kitabında daima "Oğuz" diye geçmektedir. Üçüncü bir husus da Anadolu'ya gelen Türklerin kımız içmeye, at eti yemeye devam ettiklerini tarihî kayıtlar söylememektedir (Ercilasun 1994: 87-88).

Türkmenistan varyantında ***Töreli Beğ*** boyunda, Gañnalı Goca ve oğlu Töreli Beğ, İç Oğuzda yaşamaktadır. Salacan'ın babası Yemreli boyuna hanlık eden Är Han'dır ve anlatıldığına göre batıda Daş Oğuzda yaşamaktadır. Ancak bu yerler kesin olarak tarif edilmemiştir. Töreli Bey ve Salacan beraberlerindekilerle birlikte İç Oğuza taraf giderken bunu haber alan Tarabozan Hanı, onları esir etmek üzere, Sermest Han liderliğinde 600 atlı gönderir. Buradaki Tarabozan, yazmalardaki Tırabuzan'dır. Varyantta da Tarabozan Hanlığının yeri tam olarak anlaşılamamaktadır.

Bamsım Birek boyunda tüccarlar Rum ilinden mekânlarına dönerlerken mekânlarına üç menzil kala Karaderbent denilen yerde konaklarlar ve burada saldırıya uğrarlar. Bu da yazmalardaki Kara Dervend'dir. Derbent, bugün Türkmenistan'ın başkenti Aşgabat yakınlarında Gävers rayonunda (Enev'de) bir dağ geçidinin adıdır. Diğer yandan Bäherden rayonunda (Arçman'da) ağzı kapalı dereye de verilen addır. Geçmesi zor olan yer anlamında kullanılmaktadır (Atanıyazov 1980: 141). Fahrettin Kırzıoğlu, yazmalara dayanarak Kafkasların güneye ve kuzeye gidip gelmeyi mümkün kılan iki ana geçidinden birini Hazar denizi kıyısındaki meşhur geçit şehri olan Demirkapu Derbendi (Kırzıoğlu 1952: 82) olarak, ikincisini de daha uzun, aşılması güç ve çok taşlı uçurumlu geçit olan, Tiflis'in kuzeyindeki "Dar-Yal" kapusu olarak tespit etmiştir (Kırzıoğlu 1952: 92). Yine bu boyda geçen ve yeri belirgin olmayan, Porsan Han'ın Baybövürt Kalası da yazmalardaki Parasar'ın Bayburd Hisarıdır. Kırzıoğlu, Bayburt'un Çoruk dirseği üzerindeki şehir olduğunu belirtmiştir (Kırzıoğlu 1952: 77). Yazmalarda Parasar olarak geçen, Porsan kelimesine, bugün

Daşhovuz'a bağlı Garaporsañ adlı yer adında rastlıyoruz.[3] Varyantın kendisinden derlendiği Gurbangılıç Çakanoğlu'ndan rivayetle Ata Rahmanov, Porsan Han'ın yenilmesinden sonra Oğuzların, onun halkının bir kısmını buraya getirip bıraktıklarını belirtmektedir.

Türkmenistan varyantının ***Dışoğuzlarıñ Gäver Hanlıkına Karşı Köreşi*** adlı boyunda Gäver Hanlığının Ural[4] dağlarının arkasında olduğundan söz edilmektedir. Bugün Türkmenistan'da Aşgabat yakınlarındaki bir yerleşim yeri ve buradaki tren istasyonunun adı Gävers'dir. Atanıyazov'un sözlüğünde, yaşlıların onu Gävür Kalesi şeklinde açıkladıkları belirtilmekte ve Gazancık şehrinde (Däneata) büyük su birikintisinin; Karakum'da yüksek kum yığınının; Tecen'de yüksek tepenin; Nebitdağ'da büyük tuzluğun ve Kelköprü'nün bir kısmının Gävers olarak adlandırıldığı, Gävür sözünün anlamının belli olmadığı, toponimide 'ulu, büyük' anlamına gelebileceğinin mümkün olduğu ifade edilmiştir (Atanıyazov 1980: 133).

Görüldüğü üzere boylara göre Ural dağlarının eteklerinde yerleşen Gäver ismine daha güneybatıda Aşgabat dolaylarında yer adı olarak rastlanabilmektedir. Bu da Oğuzların göç ettikleri yerlere, daha önce yaşamış oldukları sahanın adını veya bununla ilgili yerlerin adını vererek o yerlerin hatırasını yaşattıklarının bir başka göstergesi sayılabilir.

Destanların Türkmenistan varyantının ***Oğuzların Melallaşmakı*** boyunda, Türkistan'da oturan Oğuzların kavim kavim, tayfa tayfa, tire tire, uruğ uruğ yaşadıklarından ve onların hepsine Bayandır Han'ın hanlık ettiğinden söz edilir. Bayandır Han, meclis kurduğunda, onun meclisine Balkan dağında, Etrek kenarında, Köpetdağın eteğinde, Tecen, Murgap, Amıderya kenarında, Sırlı derya (Sirderya) kenarında, Kubatağ eteğinde, Ural dağ eteğinde, Har Al (Aral) denizinin kenarında, Sebiz'de, Çırçıklı'da, Vas'ta, Diyarbekir'de, Hanka'da, Hazarasıp'ta, Kät'te, Kaspi (Hazar) deniz kenarında oturan Oğuzlardan, velhasıl, Iç Oğuzdan, Dış Oğuzdan adamlar gelir. Burada Oğuzların *Alıs* ilinden de söz edilmektedir. Bu kelime, Türkmen Türkçesinin edebî dilinde 'çok uzak' anlamına gelmektedir. Fakat *Gorkutıñ Gabrı Kazılgı-I* bölümünde *Alıs*, Dışoğuzda bir yer adı görünümündedir. Burada adı geçen Kubatağ, bugün Gubadağ şeklinde Krasnovodsk, Telman ve Çarşañnı rayonunda *guba* yani kızıl kahverengi dağlardır. Aynı zamanda Telman rayonunun yerli adıdır (Atanıyazov 1980: 115).

Atanıyazov'un sözlüğünde, Vas'ın, Oktyabr rayonunda eski bir yerleşim merkezi, Amuderyanın eski yolu, Dövdan'dan su aktığı vakit geniş arazi; Lenin rayonunda bir oba adı olduğu, Vas sözünün anlamının belli olmadığı, bu yerlere de

---

[3]Atanıyazov, burada *Porsañ* sözünün kumu bol olan boş sahaları, kumlu yerleri anlatan bir terim olduğunu belirtmiştir (1980: 93).

[4]Rahmanov burada Ural'ın eski adının Yayık olduğunu belirtmiştir (1989/1: 55).

bu civardaki eski bir kalenin adının verildiği belirtilerek, kelime, Arapçada 'orta, ortadaki, geniş' anlamına gelen *vast* sözü ve eski Özbek Türkçesindeki 'tacirlerin kalesi, tacirlerin şehri' anlamına gelen *vasıka* sözü ile ilişkilendirilmiştir (Atanıyazov 1980: 75).

Hazarasıp, bugün Hazarasp şeklinde Yılanlı rayonunda (Keneges'te) bir obadır. Bu kelime, aslında Hazarasplı anlamındadır. Hazarasp da Harezm bölgesinde bir yerleşim merkezidir (Atanıyazov 1980: 282).

Bayatların hanı Talav Hanla aralarında çıkan anlaşmazlık neticesinde Çovdurlarla Bayatlar arasındaki çatışma üzerine Çovdurlar 60 gün süren bir göçle Mangışlak'a gelirler. Mangışlak, bugün Türkmenistan'ın kuzeydoğusunda Kazakistan sınırları içinde kalmış olan bir bölgedir.

Türkmenistan varyantının ***Gorkutıñ Gabrı Kazılgı-I*** bölümünde, yerleri çok belirgin olmamakla beraber, bir çok yer ve boy adı geçmektedir. Yine burada geçen Türkistan (Türküstan) adı bazı yerlerde Kazakistan'daki bugünkü Türkistan şehriyle karıştırılmaktadır. Bu bölümde Türkistan'da (Türküstan) yaşayan Oğuzlar arasında Akövli Bey, Çırçıklı'da yaşayan İç Oğuz halkına hanlık eden Kara Han, Şehrisebiz kalesinin etrafında yaşayan İç Oğuz halkına hanlık eden Utamış Han, Amıderya kenarında yaşayan Oğuzlara hanlık eden Nazar Han, Murgap kenarında yaşayan Oğuzlara hanlık eden Toğtamış Han, Dış Oğuz halkının Alıs iline hanlık eden Yazır Han, Köpetdağ eteğinde yaşayan Dış Oğuz hanlarından biri olan Vekil Han, Etrek kenarında yaşayan Dış Oğuz hanlarından Gökleñ Han, Balkan dağ eteğinde oturan Dış Oğuz hanlarından Yapağılı Han, Kaspi (Hazar) deniz kenarında yaşayan Dış Oğuz hanlarından Iva Handan söz edilmektedir. Ayrıca bu bölümde Çardağlı Çandıbil'de yaşayan Köroğlu ile ilgili kısımlar da vardır. Köroğlu'nun Karrıkala'sında üç gün, Tazekala'da da üç gün meclis kurulduğundan söz edilir. Fakat bu yer adları da metinde belirgin olmamakla beraber bugün Aşgabat'ın kuzeydoğusunda yer alan Garrıgala şehri bulunmaktadır. Gorkut Ata'nın Köroğlu'na soylamasında geçen Turan kelimesinden kasdedilenin Orta Asya ve Güney Kazakistan olduğu, derleyici Ata Rahmanov tarafından belirtilmiştir (Rahmanov 1989/4: 40).

Gorkutıñ Gabrı Kazılgı-II kısmında da, Mangışlak'ta Çovdurların Akbay ve Karabay adlı hanlarından, Vas'da Yemreli halkı ve Aşna Beyden, Hanka'da yaşayan Akövlilerin hanı Güneş Handan, Hazarasıp'ta yaşayan Karaövlilerin hanı Kalkan Han'dan, ayrıca Har Al (Aral) deniz kenarında yaşayan Dış Oğuzların Biçene (Biçenek) boyunun hanları Galdav Han'ı devirerek yerine Dana Beyi han yapmalarından, Altın Orda'da yaşayan ve kuzey taraftan düşman geldiğinde derhal Dış Oğuza ve İç Oğuza haber veren Duydurga halkının hanları Alaş Han ve daha sonra yerine geçen Algır Bey'den, Sırlı derya (Sirderya) kenarında oturan İç Oğuzların ortasındaki Bekdili halkının hanları Gamlı Han'dan, Ural dağ eteğinde oturan Oğuzların Kaylı (Kayı) halkı ve hanları Karlı Han'dan söz edilmektedir. Bu bölümün

sonlarına doğru Bayandır Han'ın, Toğta Han'ın yüz bin askerle Türkistan'a Oğuzların üzerine yürüdüğünü haber alması üzerine İç Oğuz ve Dış Oğuz beylerine danışarak, Oğuzların 24 hanlığından toplam iki yüz bin asker toplamasından da söz edilir.

Ata Rahmanov'un, Türkmenistan varyantını kendisinden derlediği Gurbangılıç Çakanoğlu'nun açıklamalarına göre, eski Türkmenlerin (Oğuzların) 24 boyu yerleştikleri bölgeye göre İç Oğuz ve Daş Oğuz olmak üzere iki büyük gruba bölünmüştür. İç Oğuz diye Sırderya ile Amuderya arasında yerleşen Oğuz boylarına denilmiş, bunların hepsine Salır Gazan hanlık etmiş, Daş Oğuz diye Amuderyanın güneybatı tarafında ve Sırderyanın kuzeybatı tarafında yerleşen Oğuz boylarına denmiş ve onların hepsine de Salır Gazan'ın dayısı Oraz hanlık etmiştir. Bundan başka Daş Oğuz da ikiye bölünmüş, birine Altkı Daş Oğuz, diğerine Arkakı Daş Oğuz denmiş, Altkı Daş Oğuz diye Amuderyanın ilerisinde, güneybatısında yerleşen boylara, Arkakı Daş Oğuz diye de Sırderyanın arkasında kuzeydoğuda yerleşen boylara denmiştir (Rahmanov 1988a: 6). Yine G. Çakanoğlu'ndan rivayetle Altın Orda'nın Kazakistan'ın Kızılorda bölgesinde bir şehir adı olduğu ifade edilmiştir (Rahmanov 1989/6: 55).

Türkmenistan varyantının derleyicisi Rahmanov, Reşidüddin'in listesinde bulunan Kızık boyunu, Garık (Karık) şeklinde düşünerek, bugünkü Türkmenistan'ın Kalinin (Boldumsaz) rayonunda oturan Çovdurların İğdir kolunun bir kavmi olduğunu, Garkınların (Karkın) da Türkmenistan'ın Kaka rayonunda yaşayan Alililerin Yüzbaşı kolunun bir kavmi olduğunu ifade etmiştir (1988b: 54-55).

Merv'den derlenen rivayetlerde de Salır Kazan'ın İran'la düşman olduğu, Salır Kazan'ın Türkiye vilâyetinden bir pehlivan olduğu, Semerkant emiri İtemen'in Gacar tiresinden olduğu, Salır Kazan'ın Semerkant'ta evlendiği, 7 yıl orada kaldıktan sonra yolunun, yine yeri kesin olarak anlaşılmayan Balh vilâyetine düştüğü anlatılmaktadır. Başka bir rivayette de Salır Kazan devrinde Ovgan (Afgan) şahının kızından ve Salır Kazan'ın da oraya gittiğinden, yine başka bir rivayette Hive kenarında İtbiçen Özbek adlı bir pehlivandan söz edilir. Yine bir rivayette, Salır Kazan Senpul-Serpul adlı yerden Medine'ye gider. Diğer bir rivayete göre de Salır Kazan Kabe'ye giderken yolda ona evinin İtemcek tarafından basıldığı haberini verirler. O da İtemcek'in Amuderyanın ortasında yaşadığını öğrenip yola düşer. Amuderyadan geçer, o vakitler Türkmenler Amuderyanın karşı tarafında yaşamaktadırlar, sonra çoğalıp bu tarafına da geçmişler ve Vas'a göç etmişlerdir. Bir başka rivayette yine Senpul-Serpul adlı yerde Salır Kazan'ın yaşadığından, çocuklarından Teke ve Ersarı'nın, Amuderyanın karşısında oturduklarından, daha sonra ise Tekeler'in Vas'a göç ettiklerinden, Ersarıların ise orada kaldıklarından söz edilmektedir.

Türkmenistan varyantında, yazmalarda olduğu gibi, İstanbul, Rum, Şam, Mekke ve Medine gibi yer adları da geçmektedir.

Dede Korkut destanlarının Türkmenistan varyantında Oğuzların yaşadıkları sahanın çok geniş bir bölgeyi içine aldığı görülmektedir. Bu saha, Sirderya boylarından batıya doğru uzamakta, Maveraünnehiri de içine alarak Hazar denizine kadar gelmektedir. Bu arada kuzeyde, Hazar denizinin kuzeybatısında Hazara dökülen Yayık nehrinin kaynağındaki Ural dağlarına kadar uzanmaktadır. Güneyde de Amuderyanın aşağı boylarından güneybatıya, Murgap ve Tecen nehirlerini geçerek Hazarın güneyine dökülen Etrek nehrine kadar geniş bir saha çizilmektedir. Bu şekilde Oğuzların Orta Asyada Kazakistan sahasında, Sirderya boyları, Ural dağlarının güneybatısı ve bugünkü Türkmenistan sahasını da ihtiva eden, Hazar'a, Tecen, Murgap ve Etrek nehirlerine kadar giden bir sahada yer aldıkları anlaşılmaktadır.

1.3. Türkmenistan Varyantının Tarihî Çevresi

Genel olarak Dede Korkut destanlarındaki hadiselerin IX.-XI. asırlar arasında, Oğuzların Sirderya boylarındaki hayatları ile ilgili olduğu düşüncesi vardır (Ergin 1989: 55). Aslında çok eski devirlerde gerçekleşmiş olan bazı vakalardaki hususların da IX-XI. asırlar arasında Oğuzların Sirderya kuzeyindeki yurtlarında geçen hayatlarına adapte edilerek, daha sonra gerçekleşmiş bazı hadiseler etrafında toplanmış olduğu da boylardan anlaşılmaktadır.

Nitekim, Büyük Hun İmparatoru Motun'un (Mete) Oğuz Han ile aynı kişi olduğu düşünülmüştür. J. Guignes, Mete'nin Oğuz Han'a benzediğini ihtiyatla söylemiştir. Daha sonra da Rus Sinoloğu Biçurin bunu kesin bir dille ortaya koymuştur. Ziya Gökalp de Biçurin'den habersiz olarak *Milli Tetebbular* dergisinin 1. cildinde yayımladığı "Eski Türklerde mantıkî tenazurlar" adlı makalesinde, konuyu daha geniş olarak ele almış ve Mete ile Oğuz Han'ın aynı kişiler olabileceğini ileri sürmüştür. Bahaeddin Ögel ise Oğuz Han destanının Mete'den de önce Orta Asya'da yaşadığını ve bu eski inanışın biraz değiştirilerek, esasen Çin kaynaklarında da efsane şeklinde anlatılan Mete'nin gençliğine yakıştırılmış olableceğini belirtmektedir (1989:10-11). Dolayısıyla köklerini Oğuz Han'dan alan Dede Korkut destanlarında da arkaik hususların bulunması gayet tabiîdir.

IX.-XI. asırlar arasında Oğuzların özellikle kuzey komşuları olan Peçenekler ve Kıpçaklarla mücadeleleri bilinmektedir. Oğuzlar Anadolu'ya gelirlerken doğu Anadolu ve Azerbaycan sahasında yaptıkları mücadelelerden bazı unsurları da bu destanlara katmışlardır. Benzer durum Türkmenistan varyantında da görülmekte, önceden teşekkül etmiş hadiselerin daha yakın tarihte bu sahada teşekkül eden hadiselere adapte edildiği anlaşılmaktadır.

Türkmenistan varyantına bakıldığında, tarihî hadiseler açısından dikkati çeken en belirgin husus ***Oğuzlarıñ Melallaşmakı*** adlı boyda ortaya çıkmaktadır. Bu boyda,

Bayındır Han'ın meclisinde Çovdurların lideri Akbay ve Karabay kardeşlerle Bayatların hanı Talav Han arasında gerçekleşen tartışmanın sebep olduğu Çovdurlar ve Bayatlar arasındaki çatışma neticesinde Çovdurların Mangışlak'a göçleri konu edilmektedir. Bu vaka tarihî bir hadiseye dayanmaktadır. Nitekim, X. asırda Oğuzların kendi iç çekişmeleri neticesinde, büyük kitleler hâlinde güneye ve batıya göçleri ve hatta bir grubun Mangışlak'a gelip burada yerleşmesi tarihî kaynaklarda da yer almaktadır.[5] Hâlihazırda da bazı kaynaklarda Stavropol Türkmenleri şeklinde söz edilen Türkmenler, bu tarihlerde Mangışlak'a göç etmiş olan ve ağırlığını Çovdurların meydana getirdiği Türkmenlerdir. Mangışlak'a olan bu göçler daha sonraki devirlerde de devam etmiştir.

Destanların Türkmenistan varyantında ***Töreli Beğ*** boyunda, Gañnalı Goca ve oğlu Töreli Bey ve Salacan beraberlerindekilerle birlikte İç Oğuza taraf giderken bunu haber alan Tarabozan Hanı, onları esir etmek üzere, Sermest Han liderliğinde 600 atlı gönderir. Bunun üzerine savaş olur, bu arada Oğuz yiğitleri de yetişir ve savaş kazanılır, düşman kovulur. ***Bamsım Birek*** boyunda Bamsım Birek 40 yiğidiyle çadırında otururken Baybövürt Kalesinin hanı Porsan Han'a bunları kötülerler. Bunun üzerine Porsan Han, Bamsım Birek'in üzerine ordu gönderir. Bamsım Birek 39 yiğidiyle esir düşer. Daha sonra kurtulur. Geri döner. Daha sonra Salır Gazan'a gidip hapisteki 39 yiğidini kurtarmak için yardım ister. Salır Gazan da yiğitleriyle ve Bamsım Birek ile birlikte düşman üzerine yürür. Bayvörüt Kalesinin hanı Porsan Han'ı esir alırlar ve zaferle dönerler. ***Imra*** boyunda Bayandır Han güneybatı sınırında rahatlık olmadığı için İç Oğuz ve Dış Oğuz beylerini meclise çağırır ve neticede Bekel kırk nökerle oraya gönderilir. Bunu duyan Şaban Han da asker toplayıp İç Oğuza sefer düzenler. Bunu haber alan Bayandır Han İç Oğuzun 12 hanlığıyla müşavere ettikten sonra her hanlıktan bin asker toplayıp Salır Gazan'ı da bunlara baş edip, Bekel'in yaşadığı yere gönderir. Salır Gazan on iki bin askerle ve ayrıca Bekel'in oğlu Imra ve kırk yiğidi ile birlikte Şaban Han komutasındaki düşmanı yenerler. ***Dışoğuzlarıñ Gäver Hanlıkına Karşı Köreşi*** boyunda, Ural Dağlarının arkasında Gäver denilen hanlıkla Oğuzlar arasındaki çekişmeler anlatılmaktadır. Bu savaşların da Çovdurların Mangışlak'a göçleri gibi tarihî bir hadiseye dayanması ihtimali de vardır. Buradaki Tarabozan Hanı, onun komutanı Sermest Han, Baybövürt Kalesinin hanı Porsan Han, Oğuzların güneybatı sınırında Şaban Han gibi düşman isimlerinin yine Türk isimleri olması dikkat çekicidir. IX.-XI. asırlarda Oğuz Yabgu devletinin, komşuları Peçenekler, Hazarlar, Karluklar ve Kıpçaklar gibi diğer Türk gruplarıyla mücadele hâlinde olduğu da bilinmektedir (Sümer 1992: 34-45).

Gorkutıñ Gabrı Kazılgı - I boyunda, Utamış Han'ın Şehrisebiz kalesi etrafında

---

[5] Faruk Sümer, Mangışlak adının Kaşgarlı'da Man-Kışlağ şeklinde geçmesine karşılık bazı tarihî kaynaklarda da Siyah-Kuh olarak geçtiğini belirtmektedir (1992: 364).

oturan İç Oğuzların eski düşmanı Toğta Han, ordusuyla Oğuzların üstüne yürür. Büyük bir savaş olur. Bu savaşta Oğuz yiğitleri Toğta Han'ın ordusunu yenerler. Tarihte Toğta Han ismine Altın Orda hanları arasında rastlanmaktadır. Altın Orda hanlarından Ak Orda hanedanlığı devrinde, 1291-1313 yılları arasında, Tokta Han hüküm sürmüşse de, Altın Orda'nın yükseliş devrinde (1373-1397) Toktamış Han'ın hanlığı esnasındaki hadiselerin Oğuzları daha çok ilgilendirdiği görülmektedir (Kafalı 1976: 66-73).

Gorkutñ Gabrı Kazılgı - II'de, Bayandır Han'ın, Toğta Han'ın gizlice asker toplayıp Türkistan'a Oğuzların üstüne yürüyeceği haberini alması üzerine İç Oğuzdan, Dış Oğuzdan, 24 Oğuz boyundan, 200 bin asker toplayarak savaşa hazırlanması anlatılır. Bayandır Han bu savaşta askeri dörde böler. Bir kısmı Toğta Han'ın askerinin sağından çıkıp arkaya geçecektir. Buna Salır Gazan liderlik eder. İkincisi düşmanın geldiği yolun batı tarafına gidecektir. Buna da Köroğlu liderlik eder. 3. kısım düşmanın geldiği yolun doğu tarafına gidecektir. Buna da Teke beyi Zaman liderlik eder. 4. kısım da Toğta Han'ın askerinin karşısına çıkacaktır. Buna da Bayandır Han'ın kendisi liderlik eder. Savaş olur, Toğta Han bozguna uğrar, kaçmak ister, fakat Köroğluyla karşılaşır. Salır Kazan da düşmanın tuğunu getirir. Neticede Bayandır Han zaferle döner. Gorkutñ Gabrı Kazılgı boyunun başında da adı geçen Toğta Han'la yapılan bu savaşın aslında Oğuzlar için mühim olduğu anlaşılmaktadır.

1379-1397 yılları arasında Altın Orda'nın yükseliş devrinde, Toktamış Han'ın hanlığı döneminde, daha önceki bir asırlık mücadeleye istinaden Azerbaycan için İlhanlılar ve Harezm için de Çağataylılar ile savaşlar yapılmıştır (Kafalı 1976: 106). Bu konuda Timur'un siyasetiyle Toğtamış'ınki çakışmaktadır. Timur, Toktamış Han'ın hareketini duyunca, 1386'da ordusuyla Azerbaycan'a girer. Toktamış, Timur'un Maveraünnehir'de zayıf kuvvetler bırakmasından yaralanarak Sir derya boylarına yönelir. Maveraünnehir'e girer. Bir çok yeri yağmalar. Sonra kuvvetlerini toplayarak Deşt-i Kıpçak'a geri döner. Timur'un Harezm meselesini hâlletmek için, Ürgenç'i ele geçirmesinin ardından Toktamış, 1388 sonunda muazzam bir orduyla Sabran'ı kuşatır. Timur ise oğullarıyla kurduğu büyük bir orduyla Sir derya yakınlarında Toktamış Han'ın ordusunu yener, geri döner. Toktamış Han da Deşt-i Kıpçak içlerine geri çekilir. Timur'la Toktamış Han arasında Kundurça ve Terek muharebeleri olmak üzere iki savaş daha gerçekleşmiştir. Bu savaşlarda Timur, ordusunu yedi kısma ayırmış ve her birinin başına şehzadelerinden ve ümerasından birini tayin etmiştir. Bu şekilde *yedi kol düzeni* ile savaşılmıştır (Kafalı 1976: 107-114). Görüldüğü üzere, bu savaş stratejisi ***Gorkutñ Gabrı Kazılgı*** boyunda anlatılan Bayandır Han'ın Toğta Han ile savaşındaki düzene ve Imra boyunda ayrıntılı olarak anlatılan Bekel'in Şaban Han'la yaptığı ilk savaşında görülmektedir. Bu her iki savaş da varyanttaki boylarda ayrıntısıyla verilmektedir.

Dede Korkut boyları, bu türden, Oğuzlar için mühim olduğu anlaşılan, fakat

bilinen tarihî kaynaklardan tespit edilemeyen bir çok vakayı ihtiva etmektedir. Bunlardan bazılarının belirli tarihî hadiselere benzetilebilmesi, boylardaki katmanlaşmayı göstermesinin yanı sıra, benzerliğini yakın tarihte tespit edemediğimiz diğer vakaların ise çok eski tarihî hadiseler üzerine bina edilmiş olabileceği fikrini de akla getirmektedir.

2. Türkmenistan Varyantında Anlatım Tekniği ve Düzen

Türkmenistan varyantının tümü ele alındığında anlamlı bir bütünlük dikkati çeker. Bir girişle başlayan, çeşitli hadiselerle gelişen ve neticede de Korkut Ata'nın vefatıyla sona eren bir kompozisyon ortaya çıkmaktadır. Türkmenistan varyantında boylarda vaka gidişi tam olarak gösterilmektedir. Boyların her birinde Korkut Ata'nın mevcudiyeti ve sonunda da vefatı, boyların tarihî seyre göre, bir bütünlük içinde ele alınması gerektiğini göstermektedir. Varyantın giriş kısmında olduğu gibi boylarda da vakalar, 3. şahıs ağzından anlatılır. Teklik ve çokluk 3. şahıs kullanımı vardır. Kahramanların konuşmalarında 'men' kullanımı görülür ve konuşmalar, hikâye edilmeden, doğrudan *diydir, diyedir, tiyedir* sözleriyle dinleyiciye aktarılır. Varyantın İğdir boyunun da aynı bagşıdan derlendiği belirtilmesine rağmen gramatikal açıdan daha farklı olduğu gözlenmektedir. Bu boyda anlatım daha çok, [-ya:r, -yä:r] ile kurulan teklik veya çokluk 3. şahıs şimdiki zamanla yapılmıştır. Diğer boylarda ise daha çok Çovdur ağzına mahsus [-adır, -edir] ekli teklik veya çokluk 3. şahıs şimdiki zaman kullanılmıştır.

Varyantta anlatım tutumu açısından tarafsız (neutral) bir anlatım görülür. Cereyan eden hadiselerin ayrıntılı olarak ve ihtimamla dinleyiciye aktarılması söz konusudur. Manzum kısımlarda kelime seçimi formülaiktir. Vaka kurgusu (plot) konuların gelişimini büyük ölçüde yönlendirir. Varyantta görülen karakterler daha düz karakterlerdir. Kahramanların derinlemesine bir tasvirine rastlanmamaktadır.

Boyların seyirciye anlatılmasında önemli bir husus olan vurgu genelden özele kayar. Bu aşamada söyleyici dağarcığında mevcut olan retorik araçlarını, konuşma figürlerini kullanarak çarpıcı sahneleri dinleyicinin büsbütün ilgisini çekecek tarzda aktarır.

Varyantta her boy kendi tertibi içinde, diğerine anlatım düzeni ve tarzı açısından benzerlikler gösterir. Karl Reichl, *Türkic Oral Epic Poetry* adlı kitabında genel olarak Türk destanlarında şöyle bir kompozisyon görüldüğünü belirtmiştir (1992: 302-303):

A. Giriş Formülleri (Açış Cümleleri)

B. Anlatım

C. Sahne I

D. Geçiş Formülleri (Geçiş Cümleleri)

E. Sahne II

.....

Y. Bitiş Sahnesi

Z. Bitirme Formülleri (Bitiş Cümleleri)

Bu düzen Türkmenistan varyantında da görülmektedir.

Giriş Formülleri: Türkmenistan varyantında destana başlarken manzum bir giriş yer alır. Dresden nüshasında giriş, her ne kadar mensursa da gramatikal paralelizmin çok belirgin olduğu, söz sanatlarının bolca yer aldığı bir giriştir.

Türkmenistan varyantındaki manzum giriş bagşının ustalarından öğrendiği ve dinleyiciye aktardığı bir giriştir. Boylarda *Habarı kimden al, ... -dan al.* gibi yapılar aynı zamanda destana giriş formüllerini teşkil eder. Genelde bütün Türk sözlü geleneğinde olduğu gibi seyircilere söyleyicinin sözlerine kulak vermeleri yolunda yapılan ikazlar varyantın girişinde de şu beyitlerde görülür:

Bu dünyä:ni tutan yo:kdur, 'Bu dünyayı tutan yokdur,
Diyyä:nlerim meniñ hakdır. Dediklerim benim hakdır.'
veya
Meniñ nesi:hatım şuldur, 'Benim nasihatim şudur,
Ya:şayış bir gızıl güldür. Yaşamak bir kızıl güldür.'

Boylarda *Habarı kimden al, ... -dan al.* gibi yapılar aynı zamanda destana giriş formüllerini teşkil eder. Iza Berilediren Nesilsiz, Töreli Beğ, Bamsım Birek, ve Imra boylarında *Habarı kimden al...* şeklinde bir giriş sözüyle (açış cümlesiyle) anlatıma başlanır. Dışoğuzlarıñ Gäver Hanlıkına Karşı Köreşi boyunda ise böyle bir giriş sözü kullanılmadan genel bir coğrafi tasvirle giriş yapılmıştır. Oğuzlarıñ Melallaşmağı boyunda *Kimden habar al. Türküstan i:l ulusından al* şeklinde, Gorkutıñ Gabrı Kazılgı - I boyunda da *Habarı kimden al, Türküstan'da ya:şı:dıran Oğuz i:l ulusından al.* şeklinde bir giriş sözü vardır. Bu tür örnekler cümle açıcılarla (sentence openers) karıştırılmamalıdır.Varyantta, *künleriñ birevünde, künleriñ bir küni, günleriñ birevünde* veya *günleriñ birinde, bir hayu:kdan soñ* 'bir süre sonra' ifadeleri cümle açıcı olarak kullanılmışlardır. Bu ifadelerle bir hadisenin anlatıldığı cümleye giriş yapılır:

Künleriñ birevünde Gä:verleriñ bir beği a:va kitgende Oğuzlarıñ kä:n ma:lını sürüp ketiredir (V,30). 'Günlerin birinde Gäverlerin bir beyi ava gittiğinde Oğuzların çok hayvanını sürüp götürür.'

Künleriñ bir küni Dersa Ha:n ö:züniñ kırk yiğidi birlen birge ovlunı ta aladır ta a:va çıkadır (I,141). 'Günlerden bir gün Dersa Han kendisinin kırk yiğidi ile birlikte oğlunu alı da ava çıkar.'

Günleriñ birevünde Gä:verleriñ ya:şulusı Tomga Ha:n Bayandır Ha:nıñ a:ldına sapara keledir, oña enga:mlar ketiredir (V,20). 'Günlerin birinde Gäverlerin bilgesi Tomga Han, Bayandır Han'ın huzuruna gelmek için sefere çıkar, ona

hediyeler getirir.'

Bir hayu:kdan soñ Tekeliniñ ya:dına Sa:rı düşüp, "Şoña bir za:t bolan bola:ymasın" diyip dervezä:ñ ya:nına gelyä: (RXII,25). 'Bir süre sonra Tekeli'nin aklına Sarı gelip, "Buna bir şey olmuş olmasın" diye kale kapısının yanına gelir.'

Varyantta *sora, onda* ve *emma* gibi bağlaçların yer yer cümle açıcı olarak da kullanıldığı dikkati çekmektedir:

Onuñ a:tına Ä:r Ha:n diydirler. Ö:zi te tömöndä:ki Daşoğuzda ya:şı:dır, diydir te Töreli Beği mı:ma:nlıka ovka:tlanma:na ça:kıradır. So:ra Töreli Beğ ö:züniñ kırkları birlen bul yağşı yiğidiñkide mı:ma:n boladır, tanışadır. Emma: bul yağşı yiğidiñ te Töreli Beğiñki dey yüzi nıka:plıtı. Bular şa:tlık etedirler, meylis kuradırlar, ovka:tlanadırlar, bir a:z içişme hem boladır. Emma: Töreli Beğ ordasına kayıtma:na telesedir, yağşı yiğitden ruğsat so:rı:dır (II,48-53). 'Onun adına Är Han derler. Kendi de batıda Daşoğuz'da yaşar, der de Töreli Bey'i misafirliğe yemeğe çağırır. Sonra Töreli Bey kendisinin kırkları ile bu iyi yiğidin yerinde misafir olur, tanışır. Ama bu iyi yiğidin de Töreli Bey'inki gibi yüzü örtülüydü. Bunlar eğlenirler, meclis kurarlar, yemek yerler, bir az içki de olur. Ama Töreli Bey şehrine geri dönmek için acele eder, iyi yiğitten izin ister.'

Geçiş Formülleri: Türk destan icra geleneğinde geçiş formülleri veya geçiş cümleleri de çeşitlilik gösterir. Harezm mektebi Özbek destanlarında *al kıssa*, Karakalpak destanlarında *äne* 'şimdi' zarfları şeklinde cümle açıcılarının kullanımı (Reichl 1992: 308) gibi, Azerbaycan sahasında *İndi Ziyad Han toy tädarükündä olsun, sizä kimdän häbär verim, Gara Keşişdän* veya *Dälilär zindanda galsın, kimdän danışım, Çänlibeldä goç Koroğludan* (Efendiyev 1992: 309) tarzında ve daha bir çok çeşitte geçiş cümleleri kullanılır

Varyantta *Habarı kimden al. ... dan al* şeklindeki açış cümleleri aynı zamanda, değişen sahnelere geçişi sağlayan geçiş formülleri olarak karşımıza çıkar. Meselâ; *Bamsı:m Bi:rek şondan so:ra kırk yiğidi birlen girdekinte bolu bersin. İndi habarı kimden al, tuşma:n ca:nsızından al* (III,252-253) 'Bamsım Birek ondan sonra kırk yiğidi ile çadırında duru versin. Şimdi haberi kimden al, düşman casusundan al.'

Bunun gibi varyantın Giriş kısmında;

Men geçyä:ndirin dessa:na, 'Ben geçmişimdir destana,

Aydıp başlaya:rın messa:na. Söylemeye başlıyorum mestane (usulca)'

mısraları da destana geçiş formülleridir.

Bitirme Formülleri: Türkmenistan varyantında hadiseler her bir boyda formulaik yapıdaki toy tasvirleri ile son bulur. Boylar, genellikle, müsbet neticelenen hadiselerin akabinde âdet olduğu üzere düzenlenen üç gün, beş gün veya kırk gün de sürebilen toylarda at çapılarak, güreş tutularak, ok atışılarak, boğa, ner, koçgar, horoz döğüştürülmesiyle, Korkut Ata'nın saz çalıp name, destan söylemesi, boy boylaması ve söz sözlemesi ve ahlakî fikir ve nasihatleriyle sona erer. Sadece, Türkistan'da

yaşayan Çovdur Türkmenlerinin Mangışlak'a göçmeleri gibi tarihî bir vakanın anlatıldığı "Oğuzlarıñ Melallaşmakı" adlı boyun sonunda toydan söz edilmemektedir.

Bu türden toy tasvirleri, formülaik veya tematik şekillenmenin üst düzeyde olduğu tipik sahnelerdir. Vaka kurgusu içinde düzenlenen meclis ve toylarda, yapılan faaliyetlere göre seçilmiş, nakarata benzer olarak şekillendirilmiş cümlelerle, benzer bir gramatik yapıyla birtakım kalıp ifadelerin otomatik olarak devreye girdiği görülür:

> Aza:n Şä:hrisebizde yeñiş toyı başlanadır, at çapıladır, köreş tutuladır, ok atışıladır, buğa, ner, koçgar, horaz, it uruşdırıladır. Tünde Gorkut Ata söz sözli:dir, boy boylı:dır. Söveşte ba:tır uruşadıran yiğitleriñ a:tlarıñı tutadır, olara alkış aytadır. So:ra dessa:na başlı:dır. Üç tün dessa:n aytadır. İ:l ulus onuñ ya:nından turmay tiñli:dirler (VIII,120-125) 'Erkenden Şährisebiz'de zafer toyu başlar, at sürülür, güreş tutulur, ok atışılır, boğa, deve, koç, horoz, köpek döğüştürülür. Gece Gorkut Ata söz söyler, boy boylar. Savaşta kahramanca vuruşan yiğitlerin adlarını anar, onlara dua eder. Sonra destana başlar. Üç gün destan söyler. Ahali onun yanından kalkmadan dinlerler.'
>
> Bul toyda a:çlar toyguzıladır, yalañaçlar keygiziledir. At çapıladır, köreş tutuladır, ok atışıladır, buğa, koç, ner, horaz uruşdırıladır. Bul toyda Gorkut Ata kırk kün sa:z çaladır, na:ma dessa:n aytadır. A:damlara övüt näsi:hat etedir te söz sözli:dir, alkış aytadır (II,313-316). 'Bu toyda açlar doyurulur, açıklar giydirilir. At sürülür, güreş tutulur, ok atışılır, boğa, koç, deve, horoz döğüştürülür. Bu toyda Gorkut Ata kırk gün saz çalar, name destan söyler. İnsanlara öğüt nasihat eder de söz söyler, dua eder.'

Bu örneklerde olduğu gibi, hemen hemen her boyda düzenlenen meclis veya toyların geniş tasvirinde cümleler her seferinde bir takım eklemelerle veya çıkarmalarla boylarda tekrarlanmaktadır.

3. Boyların Söyleyici ve Dinleyicileri

Rahmanov, Daşhovuz'da, 1958'de 97 yaşında vefat etmiş olan, Çovdurların meşhur bagşısı Gurbangılıç Çakanoğlu'ndan Köroğlu destanının 25, Şahsenem-Garıp destanının 7 bölümünü, Hüyrlukga Hemra, Necep oğlan, Yusup Ahmet, Kırkgız gibi çok sayıda destan, efsane, rivayet ve eski devirlerde yaşayan Çovdur ozanlarının öz geçmişlerini, repertuarlarını, geçmişte Oğuzların yaşadıkları yerler hakkındaki rivayetlerle birlikte Dede Korkut destanlarının 16 boyunu derlemiştir. Rahmanov'un belirttiğine göre, Gurbangılıç Çakanoğlu, ustası Täç Ozan ve Molla Zuv'dan bu eserleri öğrenerek onlarla halkın önünde icra etmiştir (1992: 327-328). Bazı kaynaklarda, günümüzdeki bagşıların repertuarlarında daha öncekilere nazaran daha az sayıda destan bulunduğu ifade edilmektedir (Seyitmıradov ve Halmuhammedov 1976: 78). Türkmenistan varyantının kendisinden derlendiği bagşı Gurbangılıç

Çakanoğlu ile boyların rivayet şekillerinin derlendiği diğer bağşılarla arasında irtical ve kompozisyon farkı olması tabîîdir.

Türkmen destan icrasında, bagşı destanın nesir kısımlarını yüksek ve net bir sesle, jestler yaparak, her bir kafiyeli sentaktik birimden sonra kısa aralıklarla, manzum kısımları ise, saz eşliğinde makam ile okuyarak söyler. Tekrarlanan melodik şekil, çok motifli melodi, hece ölçüsündeki manzum kısımlarda yer alır. Bagşı hadiselerin gelişine ve anlama göre sesini alçaltarak ve yükselterek destanı söylerken destan kahramanının karakterini de dinleyiciye aktarmaya çalışır. İcrada bagşı sesin gidebileceği en yüksek perdeyi tercih eder. Yeri geldiğinde sesini titreterek icrasını süsler. Dutar eşliğinde yapılan bu icra, ses tonundaki sık geçişlerle karakterize edilmiştir. Bagşı destanı anlatırken sazın sesi azalır, sözlü kısım bitince manzum kısımlarda sazın sesi yükselir. Türkmenistan varyantında hemen hemen her boyda en az bir manzum soylama görülür. Muharrem Ergin, yazma nüshalardaki manzumelerde vezin olmadığını belirtirken bu durumun Oğuzlar arasında yaygın bir tarz olduğunu da dile getirmiştir (Ergin 1989: 32). Varyanttaki boylarda *söz sözlemek* 'söz söylemek' şeklinde ifade edilen bu soylamalar, Giriş kısmında olduğu gibi genellikle sekizli hece veznine göre düzenlenmişse de mısralardaki duraklarda tutarsızlık dikkati çeker. Soylamalarda genellikle mesnevi tarzı nazım şekli görülmekle beraber *Oğuzlarıñ Melallaşmakı* adlı boyda, Mangışlak'a göç eden Çovdurları geri getirmek üzere bir elçi gönderme konusunda Korkut Ata'ya danışıldığında, cevaben Korkut Atanın soylaması altılı şeklindedir. Soylamalardaki bu düzensizlik aslında eski Türk şiiriyle bağlantıların ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir.

F. Sema Barutcu Özönder, *TDAY-Belleten 1991*'de çıkan "Maniheist ve Buddhist çevrelerde Türk şiiri" adlı yazısında, Maniheist ve Buddhist çevrelere ait manzumelerde nazım biriminin genellikle dörtlük olduğunu, ancak, bentlerdeki mısra sayılarının ikiden sekize kadar değişebildiğini, mısralardaki hece sayısının belli bir düzene tâbi olmadığını, ölçü ve kafiye kurallarına sıkı sıkıya uymayan karışık veya serbest nazımla yazılmış, serbest düzende şiirler de bulunduğunu belirtmiş, eski Türk şiirinin "değişmeyen kasıtlı ve gerekli unsuru" olan alliterasyona dayalı olarak ortaya çıkan "baş kafiye"nin Buddhist ve Maniheist muhite ait Türkçe şiirlerdeki görünüşünü ortaya koyarak, bu şeklin Türk Teñri dini zamanının hatıralarının bulunduğu yazılı Dede Korkut boylarındaki "başta çapraz kafiyeli dörtlükler"e benzer yapıda olduğunu göstermiştir (Barutçu 1994 (1991) : 73-80). Diğer yandan F. Sema Barutcu Özönder'in önemli bir tespiti; eski Türk şiirinde görülen baş kafiyenin, birden fazla düzene sahip olduğu ve bu şiirlerin Türk halk şiirinin kafiye çeşitleri bakımından da karşılaştırılması gerekliliğidir. F. Sema Barutcu Özönder'in diğer önemli tespitleri ise; kök kelimeleri V- ve KV-'e inen Türk dilinde, vurgunun başta olduğunun kesin tespiti ile buna bağlı olarak sonda vurgunun ikincil (sekunder)

olduğunun kabulünün, hem baş kafiyenin hem de son kafiyenin nasıl oluştuklarına açıklık getirmede yardımcı olacağı, daha çok gramer alliterasyonu olarak tezahür eden son kafiyenin de kullanıldığı eski Türk şiirlerinde, bu durumun zarurî ahenk unsuru olmadığı, aynı şekilde hece sayısı düzeninin de her zaman zarurî olmadığı, başka bir ahenk unsuru olarak da şi'riyetin söz dizimi ile gerçekleştirilmiş olduğu ve dörtlüklerde mısraların belli yerlerindeki kelime ve kelime gruplarında tekrar eden bir hece vurgusu düzeninin sağlandığıdır (Barutçu 1994 (1991) : 81). Bu önemli tespitler, eski Türk şiirinin kritik yönlerini aydınlatmakla birlikte bütün Türk boylarının sözlü destan icralarındaki manzum kısımların ortak görünüşlerine de açıklık getirmektedir.

Bagşının destanları icrasında taklit de önem kazanmaktadır. İcrada taklit yöntemlerinden birisi, çeşitli cümle kalıplarının taklidi ve bir nesrin pasajlarını bir tür formulaik yolla kopya etme şeklindedir. Bagşının ustasından aldığı eğitimin temelinde de bu vardır. Cümle kalıplarının, tasvir kalıplarının taklidi, tekrarı, kullanımı ezberden okumayı kolaylaştıran hususlardır. Türkmen bagşılar, icra esnasında akla gelen yeni fikirleri ancak mensur kısımlara, konuyu değiştirmeyecek şekilde katabilirler (Veliyev 1983: 15). İrtical, bir teknik üzerine kuruludur; bu teknik kurallı olarak tanzim edilmiş bir çatı içinde, bagşının ilhamı ve soğuk kanlılığına bağlı olarak ortaya çıkar. Teşekkül etmiş standart bir şekil bagşının zihninde zaten vardır. Bagşı, irtical kabiliyeti ne denli iyi olursa olsun, konuyu ve kritik temel noktaları değiştirme yetkisini kendinde bulmaz. Bir destan icrasında metnin fazlaca değişikliğe uğramadan naklinin en kolay yolu, çeşitli kısımların şekillendirilerek aktarılmasıdır. Bu şekilde bir toy sahnesinde belirli kelimeler veya morfolojik kalıplarla sık sık kullanılacak değişmez unsurların yapılanması sağlanmıştır. Imra boyunda Bekel'in Şaban Han'ın ordusuna karşı kazandığı ilk zaferdeki savaş tasviri ve Gorkutıñ Gabrı Kazılgı boyunun son kısmında Toğta Han'la yapılan savaş tasviri de formülaik denilebilecek niteliktedir. Cümleler konuya göre belirli bir sıra takip eder. Hadiselerin sırası düzenlidir.

Töreli Beğ ile Bamsım Birek'in evlenmek istedikleri kız tipinin tarifleri de aynı kalıp ifadelerle şekil bulur:

> Töreli Beğ dä:desiniñ sözüni eşitedir te:
>
> -Dä:de, meniñ aladıran kelinim men turmaganda turadıran, men tura:nımda ol ata çıkadıran, men atga müngende ol tuşma:n birlen uruş etediren bolsun, bolmı:sa, men bul yankı gı:zları almı:dırın, diydir (II,11).
>
> 'Töreli Beğ babasının sözünü dinler ve:
>
> -Baba, benim alacağım gelin ben kalkmadan kalkan, ben kalktığımda o ata binen, ben ata bindiğimde o düşman ile savaşan olsun, yoksa ben bu diğer kızları almıyorum, der.'
>
> Bamsı:m Bi:rek :
>
> -Dä:de, maña aladıran keliniñ men turma:nka:m tursun, men atıma

münmä:nkä:m ol atlasın, men yağı:nıñ üstüne barma:nka:m, ol uruş etsin, diydir (III,195).

'Bamsım Birek :

-Baba, bana alacağın gelin ben kalkmadan kalksın, ben atıma binmeden o atlasın, ben düşmanın üstüne gitmeden o savaşsın, der.'

Böyle bir formüllü anlatım, diğer bir ifadeyle, kafiyeli, uyumlu, ritmik kelime seçimi, bagşının ezber sanatının gerçekleşmesinde önemli bir anahtardır.

İyi bir destan icrası, dinleyicilerin kendilerini hadiselerin akışına kaptırmaları nispetinde başarılı olur. Hadiselerin geniş tasviri bu başarıyı sağlamak içindir. Cemiyet adabı aynı zamanda, kültürel âdet ve alışkanlıklar, icrayı belirlediği gibi dinleyiciyi de belirlemektedir. Türkmenistan varyantının icrasında dinleyici tesadüfî olmayan, aslî, icrayı dinleme maksadıyla gelen dinleyicidir. Aynı kültüre mensup, ortak kültür değerleri taşıyan, aynı gelenek ve göreneği paylaşan, aynı sosyal davranışları sergileyen homojen bir dinleyici vardır. Türkmenlerde dinleyici ferdî değil, toplu olarak mevcuttur. Dinleyici maksimum bir dikkatle büyük bir ilgiyle ve destan kahramanlarına duyduğu sempatiyle icrayı dinler. Gerektiğinde memnuniyetini, şaşkınlığını yüksek sesle ifade eder. Dinleyiciler sık sık hayranlık, şaşkınlık, takdir ve üzüntü nidaları ile icraya katılırlar. Dede Korkut destanlarının Türkmenistan varyantında da Korkut Atanın name, destan söyleyip, boy boylamasında, söz söylemesinde, dua (alkış) etmesinde de dinleyenlerin bu türden nidaları yer almaktadır. Varyantta Korkut Ata'nın dualarından, alkış ve iyi dileklerinden sonra halktan, dinleyiciler arasından "Aytganıñ gelsin" şeklinde tasdik sesleri yükselir. Türkmenlerde de dinleyicinin memnuniyet, tasdik ve takdir ifadesi, Batı Avrupa geleneklerindeki gibi icra esnasındaki sessizlik ve sonunda alkış şeklinde değil, dinlenilen sözlü esere verilen öneme binaen, "gritos" da denilen bağırma, haykırma ve nidalar şeklindedir.

Kaynaklar

AŞIROV A. (1999) *Kitabı Dädem Gorkut*. Aşgabat.

ATANIYAZOV S. (1980) *Türkmenistanıñ Geografik Atlarınıñ Düşündirişli Sözlüği*. Aşgabat.

ATANIYAZOV, S. (1994) *Şecere (Türkmeniñ Nesil Darağtı).* Aşgabat.

BARTHOLD V.V. (1962) Turetskiy Epos i Kavkaz. *Kniga Moyego Deda Korkuta, Oğuzskiy Geroiçeskiy Epos*. Moskova-Leningrad.

BARUTÇU F. Sema (1994) Maniheist ve Buddhist çevrelerde Türk şiiri. *TDAY-Belleten 1991*: 69-87.

BEKMIRADOV A. (1987) *Andalıp Hem Oğuznamaçılık Däbi.* Aşgabat.

BEKMIRADOV A. (1989) Gorkut Atadan galan kitap. *Sovet Edebiyatı*, 8: 176-184.

CHADWICK Nora K., ZHİRMUNSKY V. (1969) *Oral Epics of Central Asia*. Cambridge.

ÇOBANOĞLU Özkul (1999) *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş.* Ankara.

ERCİLASUN A. B. (1994) Dede Korkut Kitabı ile Oğuz Destanı arasındaki münasebetler. *TDAY-Belleten 1988*: 69-89.

ERCİLASUN A. B. (1988) Oğuz Kağan destanı üzerine bazı düşünceler. *TDAY-Belleten 1986*: 13-16.

ERDEM Melek (1994) Gorkut Ata Türkiyede. *Watan*, 83 (9193) 1994: 2, Aşgabat.

ERDEM Melek (1995) Ata Rahmanov. *Kırım*, 3 (11): 28-32.

ERDEM Melek (1997) Türkmen bağşılık mektepleri. *Türkoloji Dergisi*, 12 (1): 275-285.

ERDEM Melek (1998) *Dede Korkut Türkmenistan Varyantları.* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 826 s.

ERDEM Melek (1999) Türkmenistan'daki Dede korkut destanlarının Türkmen şuurunun yaratılmasındaki rolü. *Kök Araştırmalar*, I (2) (Güz 1999): 149-159.

ERDEM Melek (2001) Türkmenlerde "tire" ve "tayfa" kavramları. *Kök Araştırmalar*, III (2) (Güz 2001): 87-105.

ERDEM Melek (2002) Türkmen halk edebiyatında destan geleneği. *Türkler*, 19: 878-884.

ERGİN, Muharrem (1986) *Dede Korkut Kitabı Metin-Sözlük.* İstanbul.

ERGİN Muharrem (1989) *Dede Korkut Kitabı I, Giriş-Metin-Faksimile.* Ankara.

ERGİN Muharrem (1991) *Dede Korkut Kitabı II, İndeks-Gramer.* Ankara.

FOLEY J. M. (1990) *Oral-Formulaic Theory, A Folklore Casebook*, New York, London.

GARRIYEV S. (1982) *Türkmen Eposı Dessanları ve Gündoğar Halklarınıñ Epiki Döredicilig̃i.* Aşgabat.

GILIÇDURDIYEV Aba (1990) *Gorkut Ata*. Aşgabat.

GODAROV Rahmanberdi (2001) *Oğuznama*. Aşgabat.

GÖKYAY Orhan Şaik (2000) *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul.

GÖROĞLI H. (1999) *Oğuz Gahrımançılık Eposı.* Türkm.Geç: M. SARIHANOV, Aşgabat.

GULLIYEV Şahım (1997) Türkmen bağşıçılık sungatı. *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Halk Edebiyatı Seksiyon Bildirileri I*, Ankara: 259- 263.

HAMZAYEV M. Y. (1962) *Türkmen Diliniñ Sözlüği.* Aşgabat.

İNAN Abdülkadir (1987) *Makaleler ve İncelemeler I.* Ankara.

İNAN Abdülkadir (1991) *Makaleler ve İncelemeler II.* Ankara.

JİRMUNSKİY V. M. (1974) *Tyurkskiy Geroiçeskiy Epos.* Leningrad.

KAFALI Mustafa (1976) *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri.* İstanbul.

KIRZIOĞLU Fahrettin (1952) *Dede - Korkut Oğuznameleri*, I. Kitap. İstanbul.

KIRZIOĞLU Fahrettin (2000) *Dede - Korkut Oğuznameleri*. Ankara.

KOROĞLI H. (1976) *Oğuzskiy Geroiçeskiy Epos.* Moskva.

KOROĞLI H. (1998) Depegöz ve Polifem. Çev.: B. Karaoğlan, *Millî Folklor*, 37: 39-46.

KÖSÄYEV, Mäti. (1990). *Gorkut Ata Gadımı Türkmen Eposı*, Red.: B. A. GARRIYEV, Aşgabat.

LORD Albert Bates (1991) *Epic Singers and Oral Tradition.* New York.

MACLEAN M. (1988) *Narrative as Performance, The Baudelairean Experiment.* London and New York.

NEPESOV C. (1988) Kırk yılıñ göz tussağı. *Edebiyat ve Sungat*, 42 (2647). 14.10.1988: 4-5.

NURBADOV Kasım (1994) Ahmet Ahundov-Gürgenliniñ doğlan gününiñ 85 yıllığına. Ahundov-Gürgenli ve "Gorkut Ata". *Türkmenistan*, 72 (20831), 30.03. 1994: 3.

ORAZOV A., ANNANUROV A., GUZUÇIYEV T. (1995) *Kitabı Dedem Gorkut*. Aşgabat.

ÖGEL Bahaeddin (1989) *Türk Mitolojisi I.* Ankara.

ÖGEL Bahaeddin (1995) *Türk Mitolojisi II*. Ankara.

ÖZKAN İsa (1997) Türkmenistan'da derlenmiş Dede Korkut boyları. *TDAY-Belleten 1995*: 263-314.

RAHMANOV Ata (1988a) Gorkut Atanıñ öz aramızdaki varyantı. *Edebiyat ve Sungat*, 12 Avgust, 6.

RAHMANOV Ata (1988b) Gorkut Ata Eposı ve Türkmen Edebiyatı. *Yaşlık,* 9: 47-59.

RAHMANOV Ata (1989) Gorkut Ata, Dışoğuzlarıñ Gäver hanlıkına karşı köreşi / Oğuzlarıñ

melallaşmakı. *Yaşlık*, 1: 51-55.

RAHMANOV Ata (1989) Gorkutıñ gabrı gazılgı. *Yaşlık*, 4: 33-42.

RAHMANOV Ata (1989) Gorkutıñ gabrı gazılgı. *Yaşlık*, 6: 52-59.

RAHMANOV Ata (1964) "Göroğlı" eposınıñ täze tapılan variantı. *Sovet Edebiyatı*, 9: 58.

RECEBOV R. (1991) *Gadım Türkmen Edebiyatı.* Aşgabat.

REICHL K. (1992) *Turkic Oral Epic Poetry, Traditions, Forms, Poetic Structure.* New York,London.

SARIYEV Berdi (1999) Gorgut Ata'da geçen gelenekler ve bugün Türkmenistan'daki izleri. *IV.Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı Bildiriler* (5-6 Kasım 1998): 301-305.

SARIYEV Berdi (2000) Dede Korkut'ta geçen bazı gelenek-görenekler, halk inanışları, deyimler ve bugün Türkmenistan'daki izleri. *Uluslar arası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri* (19-21 Ekim 1999, Ankara): 311-319.

SERTKAYA O. F. (1994) Dede Korkut Kitabı'ndaki bazı manzum parçaların hece vezni ve manzume türü açısından değerlendirilerek yeniden okunması. *TDAY-Belleten 1988*: 141-156.

SEYİTMIRADOV K., HALMUHAMMEDOV, Ş. (1974) *Türkmen Folklorınıñ Häzirki Zaman Yağdayı*. Aşgabat.

SÜMER Faruk (1992) *Oğuzlar (Türkmenler).* İstanbul.

TEZCAN S. (1978) Dede Korkut kitabında boy boylamak, soy soylamak. *Ömer Asım Aksoy Armağanı,* Ankara: 227-236.

TEZCAN S., BOESCHOTEN H. (2001) *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul.

TURAL S., NURMEMMET, A. (1999) *Gorkut Ata Türkmen Halk Nüshası*. Ankara.

TURAN A. (2002) Formül nazariyesi. *Uluslar arası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri* (26-28 Mayıs 2000): 665-673.

VELİYEV B. (1980) *Stavropol Türkmenleriniñ Dessanları.* Aşgabat.

VELİYEV B. (1983) *Türkmen Halk Poezyası.* Aşgabat.

Melek Erdem

Doç.Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü. Yoğunlaştığı araştırma alanı Güney-batı Oğuz Türklerinin dilleri ve edebiyatlarıdır.

Adres: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü . 06100 Sıhhiye, Ankara . TÜRKİYE.

E-posta: Melek.Erdem@humanity.ankara.edu.tr

Yazı bilgisi :

Alındığı tarih: 15 Ağustos 2005

Yayına kabul edildiği tarih: 30 Eylül 2005

E-yayın tarihi: 27 Aralık 2005

Çıktı sayfa sayısı: 31

Kaynak sayısı: 65